

Hvordan styrke tilskuddsordningen for avløsning ved sykdom og fødsel mv.

Rapport fra arbeidsgruppe
i Norges Bondelag

Oslo, 22. februar 2022

Utarbeidet av
Amund Johnsrud/Elise Midling-Hansen/
Heidi Novák/Anne Marit Riste

Til: Arbeidsgruppe Velferdsordningene

Kopi:

Hvordan styrke tilskuddsordningen for avløsning ved sykdom og fødsel mv.

Rapport fra arbeidsgruppe i Norges Bondelag,

Oslo, 22. februar 2022

Innhold

Oppsummering	4
1. Om mandatet og arbeidet i arbeidsgruppa.....	5
2. Nærmere tolking og avgrensning av mandatet.....	7
3. Kjennetegn ved landbruket og bonden som yrkesutøver, før og nå	8
4. Utviklinga av og oversikt over landbrukets velferdsordninger	14
5. Samordning mot andre inntekter	18
6. Forslag til tiltak.....	23
7. Informasjon til brukerne.....	29
Litteratur/kilder	31

Oppsummering

Det er behov for å styrke og videreutvikle ordninga for tilskudd til avløsning ved sykdom og fødsel.

Tilskuddet bør dekke de reelle kostnadene til avløsning ved bortfall eller reduksjon av inntekt fra jordbruksdrifta ved sykdom og fødsel. Dette innebærer blant annet at dagsatsen må økes.

Arbeidsgruppa mener dessuten at tida er inne for å utvide formålet med ordningen. I tillegg til å sikre bondens velferd bør ordninga sikre god dyrevelferd og god drift av gården. Tilstrekkelig og kvalifisert avløsning ved sykdom og fødsel er viktig for flere enn bonden.

Vi foreslår flere viktige endringer når det gjelder samordning med andre inntekter. Et viktig premiss er at lønnsinntekt bør likebehandles med annen næringsinntekt. Dette innebærer blant annet at fratrekke for lønn og honorar må fjernes. Fratrekke for sykepengar, foreldrepengar m.m. opptjent fra lønnsinntekt eller annen næringsinntekt må dermed også fjernes.

Vi mener også at tida er inne for at far skal ha mulighet for å få tilskudd til avløser i forbindelse med fødsel, selv om mor har tilskudd til avløser i forbindelse med fødsel. Tilsvarende mener vi at begge skal ha mulighet for å få tilskudd til avløser om begge er syke samtidig. Det er også behov for å forenkle og styrke ordninga for bønder med alvorlig og langvarig syke barn.

Det er ofte en utfordring å skaffe kvalifiserte avløsere. I lys av dette foreslår arbeidsgruppa å åpne opp for at også ektefelle, samboer eller person med inntekt fra foretaket kan være avløser.

En fullstendig oversikt over forslag til endringer finner du i kapittel 6.

Forslag til tiltak for å bedre informasjonen om tilskuddsordninga finner du i kapittel 7.

1. Om mandatet og arbeidet i arbeidsgruppa

Grunnlag for arbeidet med denne rapporten er behandling og vedtak i Norges Bondelags styre på møtet den 1. november 2021 og egne punkt i Prioriterte saker i Norges Bondelag, for inneværende arbeidsår.

1.1. Styresak nr. 15/22 Vedtak

Norges Bondelag mener det trengs både mer kunnskap og informasjon om velferdsordningene i landbruket, samt tilpasninger i disse. Det settes derfor ned ei arbeidsgruppe som skal legge fram sine vurderinger i et notat til styret innen 15. februar 2022.

Arbeidsgruppa består av tre tillitsvalgte og en organisasjonssjef:

Arthur Salte, styret i Norges Bondelag (leder)
Anna Håland Berget, Møre og Romsdal Bondelag
Ole Kristian Bergerud, Østfold Bondelag
Inger Johanne Sveen, organisasjonssjef Innlandet Bondelag

Sekretariatet består av fire ansatte og ledes fra næringspolitisk avdeling.

Amund Johnsrud, næringspolitisk avdeling (leder)
Elise Midling Hansen, regnskap og juridisk service (RJS)
Heidi Novák, organisasjonsavdelingen
Anne Marit Riste, rådgiver Møre og Romsdal Bondelag

1.2. Henvisning til prioriterte saker i Norges Bondelag 2021/22

- Bygge kunnskap og informere om rettigheter og ordninger spesielt rundt svangerskap og fødsel.
- Foreslå endringer og tilpasninger i eksisterende ordninger og eventuelt nye tiltak.

1.3. Bakgrunn/Saksutredning til styret

En av årsakene til at unge vegrer seg for å ta over gårdsbruk er at arbeidsmengden er stor og begrensede fritidsmuligheter. Velferd var høyt prioritert fra representantskapet før jordbruksoppgjør i 2021 og i jordbrukets krav. Det var også løftet tydelig av mange fylkeslag i deres innspill, og spesielt gjorde Møre og Romsdal et betydelig arbeid på dette området. Undersøkelser viser at kvinner er spesielt opptatt av godt fungerende velferdsordninger. Bedre velferdsordninger knyttet til svangerskap, fødsel og pass av syke barn vil bidra til å gjøre det mer attraktivt for kvinner å velge bondeyrket.

Velfungerende velferdsordninger er likevel ikke bare et likestillingstiltak med tanke på kvinnelige bønder, men også en viktig brikke for å legge til rette for familiejordbruket. Synkende fødselstall og befolkningsutvikling i distriktene har fått mye oppmerksomhet siste året. Dersom velferdsordningene ikke følger lønnsutviklinga i samfunnet, svekkes de over tid. Det er viktig å sørge for at de blir tilstrekkelig prioritert over år.

Formålet med ordningen for avløsning ved sykdom m.m. er å medvirke til å dekke kostnadene til avløsning i jordbruket ved sykdom, dødsfall, svangerskap og fødsel. Den er viktig for rekruttering generelt, og spesielt for å bidra til at kvinner velger landbruk. Ordningen er særlig viktig ved langvarig sykdom for å unngå store økonomiske tap.

Bønder som får barn, opplever at det er krevende å være bonde i småbarnsperioden. Lav lønnsomhet gir utfordring for rekruttering til næringa generelt, men velferdsordningene er viktige bidrag for å legge til rette for at ikke yrkesvalget skal påvirke valg om å få barn.

Arbeidet med dette området hittil har vist at det er flere utfordringer, ikke bare hvordan ordningene er utformet, men også kunnskap og informasjon om rettigheter og regelverk.

Basert på arbeidet som er gjort hittil, også i bondelaget er det behov for å:

1. Bygge kunnskap om dagens ordninger – bl.a. fra Landbruksdirektoratets rapport til fjorårets jordbruksoppgjør og initiativet fra Møre og Romsdal
2. Foreslå endringer eller tilpasninger og eventuelt nye tiltak
3. Informere/involvere organisasjonen (+ andre) om rettigheter og ordninger

I Hurdalsplattformen er også velferdsordningene løfta fram:

- *Utrede og forbedre sosiale ordninger for sjølstendig næringsdrivende.*
- *Vidareutvikle velferdsordningane for jordbruket og leggje fram ein eigen plan om dette.*

Dette er med å gi saken et politisk momentum som det er viktig at Norges Bondelag utnytter og beholder initiativet i saken.

1.4. Mandat for arbeidsgruppa

- Avgrensa til ordningen for avløsning ved sykdom (inkludert svangerskap/fødsel).
- Hvilke særskilte behov har bonden mtp. velferdsordninger i forbindelse med svangerskap og fødsel (gjørne sammenligna med andre næringsdrivende – og lønnsinntakere)?
- Hvilke utfordringer er spesielt knyttet til svangerskap og fødsel i regelverket, og hva kan være aktuelle endringer/tilpasninger?
- Foreslå nye/aktuelle ordninger, samt anslå kostnader ved endringer i ordninger/nye ordninger.
- Foreslå hvordan vi kan nå ut med informasjon og kunnskap slik at bonden lett kan få vite sine rettigheter.

1.5. Arbeidet i gruppa og bakgrunnsmateriale

Arbeidsgruppa har hatt 1 fysisk møte, den 2. desember 2021 og 6 digitale møter: 20. desember, 4. januar, 24. januar, 4. februar, 15. februar og 21. februar. På møtet 4. januar 2022 deltok Line Silberg van der Velde fra Landbruksdirektoratet og orienterte om funnene i direktoratets rapport nr. 18/2019: *Konsekvensene av å fjerne samordning mellom tilskudd til sykdomsavløsning og jordbrukerens lønnsinntekt*

Den nevnte rapporten og andre rapporter fra Landbruksdirektoratet om temaet sykdomsavløsning har vært viktige kilder for gruppa i deres arbeid. Se kildeoversikt bakerst i rapporten.

NIBIO har gjort enkelte egne statistikk-kjøringer på oppdrag fra sekretariatet, om sammensetting av inntektsdannelsen for bønder som har gjort større investeringer i seinere tid.

Utvalg av kommuner v/landbruksetaten er spurt om deres erfaringer med bruken av tilskuddsordningen, og hva som eventuelt begrenser bruken av den.

2. Nærmere tolking og avgrensning av mandatet

Arbeidsgruppa har ønska å ha rekrutteringsaspektet tydelig med, som en inngang til arbeidet med rapporten. Om vi lykkes med å videreutvikle og forbedre og helst forenkle velferdsordningene vil det komme alle grupper til gode. Det er derfor viktig å fokusere på rekruttering til næringa og på de yngste bøndernes situasjon i det videre arbeidet med disse ordningene.

Gruppa er bedt om å fokusere særskilt på ordninger ved svangerskap/fødsel. Den forskriften som ligger til grunn for avløserordningen handler både om sykdom og fødsel/svangerskap/barsel. En har sett det som vanskelig å behandle de to formålene adskilt, siden satser og regler gjelder likt for dem begge, og gruppa mener det er lite aktuelt å utrede eller foreslå noe som gjør vilkårene ved avløsning mer ulike, avhengig av om formålet er sykdomsavløsning eller avløsning ved fødsel/svangerskap, for eksempel ulike sats-nivåer. Gruppa har imidlertid vært opptatt av å peke på endringer som er til fordel både for sykdomsavløsning og avløsning ved svangerskap/fødsel/barsel.

Generelt mener vi det til nå ikke har vært retta nok oppmerksomhet mot de behov som kvinnelige bønder har, for å få en mer tilrettelagt arbeidssituasjon eller avløsning i forbindelse med svangerskap, fødsel og barsel. Det samme gjelder for så vidt for menn og deres muligheter til å ta ut permisjon i den samme perioden. En økt oppmerksomhet omkring disse temaene mener vi er sterke argument i seg sjøl for å forbedre avløserordningen og tilskuddet som hører til

Vi mener samordningsreglene mot andre inntekter bonden har, vil være et sentralt element i arbeidet med denne rapporten.

Vi drøfter og foreslår forbedringstiltak inn mot jordbruksoppkjøret 2022, inklusive overslag over hva det kan koste i de tilfeller vi har funnet grunnlag for å gjøre vurderinger av dette. Vi tolker de politiske signaler om opptrapping for de økonomiske vilkårene til jordbruket til å være mer positive enn på mange år, og mener det gir en mulighet alt i vår som må brukes til å få gjort endringer i regelverket for sykdomsavløsning som er etterspurt i næringa. Dette må skje i tillegg til det jevne arbeidet Bondelaget gjør for å heve satsnivået i denne og de andre velferdsordningene

Siste punkt i mandatet gruppa har fått fra styret, er å foreslå hvordan vi kan nå ut med informasjon og kunnskap slik at bonden lett kan få vite sine rettigheter. Innenfor det tidsrommet arbeidsgruppa har hatt til rådighet, har en prioritert å jobbe med forståelse av regelverket og utforme konkrete forslag til regelendringer. Gruppa fremmer noen forslag til informasjonstiltak, også, men tilrår at det jobbes videre med å utvikle tiltak og modeller for hvordan nå ut med informasjon om de aktuelle ordningene og rettighetene. Det arbeidet bør skje både internt i Bondelaget og i et samarbeid med andre aktører blant organisasjoner og i offentlig forvaltning.

Gode velferdsordninger og god kunnskap om ordningene er viktig den dagen bonden trenger avløsning på grunn av sykdom eller skade. Også med tanke på forebygging er dette viktig. Gode velferdsordninger og god kunnskap om ordningene kan bidra til å senke stress og minske den psykiske belastningen knyttet til egen arbeidssituasjon, noe som kan forebygge ulykker, skade og sykdom. Det kan også bidra til at bonden tar vare på seg sjøl i tide. Det vil også gi bedre vilkår for rekonvalesens, gi bonden tid til å bli frisk, og dermed kunne forebygge langvarig eller kronisk sykdom.

3. Kjennetegn ved landbruket og bonden som yrkesutøver, før og nå

3.1. Bruksstørrelse, strukturutvikling og arbeidsforbruk

Antall jordbruksbedrifter har gått ned fra 99 400 i 1989 til 38 900 i 2019. Samtidig blir det gjennomsnittlige jordbruksarealet på de jordbruksbedriftene som er i drift, stadig større.

I 1999 var det i gjennomsnitt 147 dekar jordbruksareal per enhet, mens gjennomsnittsarealet i 2019 var 252 dekar. Av dette var omtrent 46 prosent leiejord. Leiejord har hatt økende betydning gjennom hele etterkrigstiden.

Strukturutviklinga i jordbruket kjennetegnes også ved at antall jordbruksbedrifter med husdyr har gått kraftig ned. Trenden er at produksjonen konsentreres om færre jordbruksbedrifter, uten at det samla produksjonsvolumet går ned.

(NIBIO: *Utsyn over norsk landbruk. Tilstand og utviklingstrekk 2020*)

De fleste norske gårdsbruk blir drevet av familien som eier jordbruksbedriften.

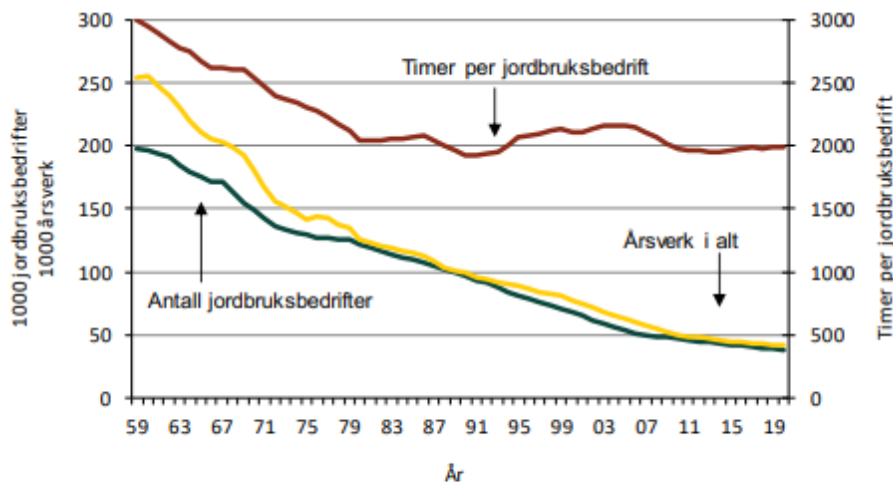
I 2019 ble det utført til sammen 41 900 årsverk i norsk jordbruk. (*Budsjettnemnda for jordbruket, 2020a*).

Det er vanlig å leie noe arbeidshjelp og andelen leid hjelp har økt de siste 20 åra. I 1999 var andelen leid annen arbeidshjelp sett i forhold til total arbeidsinnsats i jordbruket 14,6 prosent. I 2017 var andelen dobla, til 28,7 prosent.

En sannsynlig årsak til økningen, er mer bruk av leid arbeidshjelp hos dem som driver med intensive grøntproduksjoner, sesongarbeidskraft. I tillegg blir enkelte deltakere i melkesamdrifter registrert uten jordbruksareal, det vil si at de kjøper fôr fra medlemmene i samdrifta, og driver sine egne gårdsbruk utenom. Det underbygges av at det er de minste bruka som har den største økningen i andel leid hjelp. (*Resultatkontrollen, Budsjettnemnda for jordbruket, 2020*)

3.2. Inntekt og inntektsdannelse

Jordbruk og annet arbeid i kombinasjon har lange tradisjoner i Norge. Inntekt fra andre kilder enn gårdsdrifta har spilt en stadig større rolle i de norske jordbrukshusholdningene.

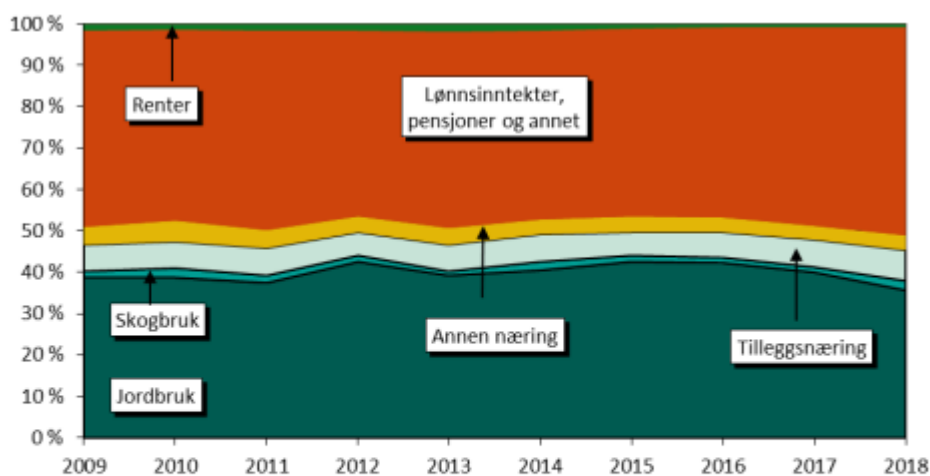

Figur 3.4 Antall bruk i drift, årsverk i alt og timer per bruk, 1959–2020

Kilde: *Budsjettnemnda for jordbruket (2020a)*

Figuren under viser sammensetningen av brukerfamiliens samla inntekter i perioden 2009–2018. Jordbrukets andel av brukerfamiliens samla inntekter utgjorde i 2018 36 prosent, noe som er den laveste andelen i 10-årsperioden. 46 prosent av brukerfamiliens samla inntekter hadde tilknytning til totalressursene på bruket. Det betyr at 10 prosent av alle inntektene kom fra skogbruk, tilleggsnæring og fra verdien av familiens arbeid på nyanlegg tilknyttet bruket.

Figur 4.5 Prosentvis sammensetning av brukerfamiliens samlede inntekter 2009–2018

Kilde: Norsk institutt for bioøkonomi (2019)

NIBIOs siste publiserte driftsgranskinger (for 2020) viser at jordbruksinntekta pr årsverk i 2020 var på kr 327 800 kr, en økning på 27 600 kr fra 2019. Den relativt store økningen fra 2019 forklares mye med «koronaeffekter», som mindre grensehandel og større forbruk av melk. Uansett er dette et lavt inntektsnivå. Hvordan utviklinga blir etter koronaen er også usikkert, og avhengig av i hvilken grad forbrukerne faller tilbake til tidligere mønstre

Vederlag til arbeid og egenkapital var ifølge Budsjettnemndas normaliserte regnskaper for 2020 beregnet 374 200 kr pr årsverk. Inklusive effekt av jordbruksfradraget er vederlaget beregnet til kr 409 700 kr. (Fra *Jordbrukets krav 2021*).

Uansett hvilket mål vi bruker for inntektsnivået i jordbruket ser vi det er et godt stykke opp til det som er det gjennomsnittlige lønnsnivået for lønsmottakere. Det var på ca. 600 000 kr i 2021.

Nettoinntekta for brukerfamilien var på kr. 1 076 000 i 2020, en økning på 5 prosent fra 2019. I nettoinntekt inngår alle inntekter for brukerfamilien, både i og utenfor bruket, med fradrag av gjeldsrenter og kår. Differansen mellom jordbruksinntekta og det samla inntektsnivået i brukerfamilien viser at inntektsdannelsen hos norske bønder og bondefamilier samla sett, i stor grad er avhengig av kilder i tillegg til jordbruksdrifta.

Det siste året har det kommet særskilt sterke reaksjoner på det lave inntektsnivået i jordbruket - i, men også utenfor næringa. At temaet er kommet så tydelig på dagsorden var blant annet sterkt medvirkende til bruddet i jordbruksforhandlingene i fjor og førte videre til at regjeringa i sin plattform har tatt inn formuleringer om ei forpliktende inntektsopptrapping i løpet av inneværende stortingsperiode.

Arbeidet for å bedre velferdsordningene i landbruket og kampen for heve inntektsnivået i næringa henger sammen. Arbeidsgruppa vil likevel understreke at arbeidet med velferdsordningene er viktig og må følges opp, også uavhengig av den pågående inntektskampen. Både i Norges Bondelag og generelt i næringa, er det over lang tid tatt opp at velferdsordningene må styrkes og tilpasses bedre til brukernes behov. Det arbeidet må føres videre, med utgangspunkt i de særlige

behovene bonden har som sjølstendig næringsdrivende og det faktum at eksterne faktorer som sesong, vær og hensynet til husdyra definerer både arbeidsoppgavene og arbeidsdagen til bonden.

3.3. Andel heltid/deltid – innslag av lønnsinntekt/annen næringsinntekt for yrkesutøverne i jordbruket.

På oppdrag fra Norges Bondelag har NIBIO sett på hvordan store investeringer påvirker gjeld, lønnsomhet og brukers lønnsarbeid på husdyrbruk i perioden 2016 til 2020. *Driftsgranskingar i jord og skogbruk* er datakilden.

Utgangspunktet for oppdraget til NIBIO var ønsket om å se på følgende:

- Produsenter med stor gjeld/som har investert av et visst omfang siste år: Hvor stor andel har inntekter i tillegg til jordbruksinntekta? Hvordan er fordelinga av den mellom hhv. lønn og annen næringsinntekt?
- I hvilken grad produsenter som etter større investeringer og dermed med stor gjeldsbelastning, har andre inntekter i tillegg til jordbruksinntekta, og omfanget av disse inntektene. Hvor mange har inntekter utenom? Hvor stor er bruttoinntekta deres, og hvor mye er annen inntekt enn jordbruksinntekta?
- Vedr ekstra inntekt: Skille ut hhv. lønnsinntekt og annen næringsinntekt. Vår antakelse er at produsenter som har foretatt store investeringer og har stor gjeldsbelastning, henter eventuell ekstra inntekt i form av annen næringsinntekt, ved å bruke gårdens produksjonsutstyr til inntektsgivende arbeid utenom bruket (Snøbrøyting, leiekjøring mv) heller enn å hente inntekt i form av lønn fra et ansettelsesforhold.

Tabellen under viser gjennomsnittlig driftsoverskudd for fem år for bruk med og uten stor investering og med forskjellig gjeldsbelastning. Driftsoverskuddet for bruk med stor investering, men liten gjeld er svært høyt i 2020, men dette er gjennomsnitt for kun sju bruk og kan bero på tilfeldigheter.

For de andre bruksgruppene ser vi ei negativ utvikling i driftsoverskuddet, noe som kan indikere at behovet for ekstra inntekter neppe har blitt mindre, trolig har det økt

Gjennomsnittlig driftsoverskudd fra jordbruk i 1000 kroner etter investering i perioden 2016-2020 og gjeldsbelastning

Investeringsbeløp	Gjeld	2016	2017	2018	2019	2020
Under 5 millioner	Under 3 millioner	401,6	353,5	371,2	337,1	350,5
	3-6 millioner	445,0	417,1	397,3	398,0	436,0
	Over 6 millioner	731,6	658,9	506,0	490,5	558,7
Over 5 millioner	Under 3 millioner	649,4	728,1	874,5	761,1	1 225,5
	3-6 millioner	691,3	647,7	574,6	775,5	661,1
	Over 6 millioner	781,2	922,2	551,7	590,8	728,7

Mange gårdbrukere – også med husdyr – sper på inntekta med lønnsinntekter. Tabellen under viser brukers siste fem år sortert etter gjeldsbelastning og for alle bruk.

Brukers lønnsinntekt per år gruppert etter gjeldsbelastning, 1000 kroner

	2016	2017	2018	2019	2020
Gjeld under 3. millioner	182,4	210,9	207,2	226,6	245,5
Gjeld 3-6 millioner	187,2	188,9	240,3	245,4	246,7
Gjeld over 6 millioner	186,4	202,6	181,1	218,5	222,4
Gjennomsnitt alle	184,3	203,9	209,6	229,3	239,9

Det er ikke mulig å se av de beregnede tallene for husdyrbrukere i driftsgranskingen at brukere med høy gjeld har mer lønnsinntekter enn de med mindre gjeld. Men samtidig kan vi heller ikke slutte av tallmaterialet at den samme gruppa systematisk har en større andel næringsinntekt av sin mulige ekstra inntekt enn bønder med lav gjeld. Det vil si at arbeidsgruppas antakelse om at denne gruppa bønder henter ekstraintekter mest i form av næringsinntekter framfor lønnsinntekter ikke kan bekreftes.

«Risikoen» for å få fratrukk i avløsertilskuddet på grunn inntekter utenom jordbruket i form av lønn framfor næringsinntekt ser derfor ikke ut til å variere med gjeldsbyrden/investeringsnivået i drifta. Da er det grunn til å anta at den rammer bønder med både stort og mindre stort driftsomfang.

3.4. Dagens avløsertjenester og tilskuddsutbetalinger ved sykdom, fødsel mv.

3.4.1. *Omfang*

- 90 prosent av utbetalingene gjelder bondens egen sykdom.
- 10 prosent for svangerskap, fødsel og foreldrepermisjon 40 prosent korttidssykmelding (16 dager eller kortere), 60 prosent langtidssykmelding
- 94 prosent av tilskuddsmottakerne er husdyrprodusenter
- 73 prosent av utgiftene gjaldt avløsning i regi av avløserlaget, og dette gjaldt 74 prosent av de avløste dagene.
- 25 prosent av utgiftene gjaldt egen ansatt avløser, og dette gjaldt 25 prosent av de avløste dagene

Kilde: Evaluering i 2015 (Vista Analyse)

I 2016 blei det:

- behandlet 5 755 saker
- gitt tilskudd for i underkant av 225 000 dager, og det ble utført avløsning på 181 057 av disse dagene
- utbetalt nesten 143 millioner kr

Kilde: Utredning av tilknytnings kravet i sykdomsavløserordningen (2017)

3.4.2. *Landbrukstjenestene*

Det er i dag 78 landbrukstjenester på landsbasis, organisert som samvirkeforetak. I hele landet er det ca. 5 000 årsverk som blir administrert av landbrukstjenestene.

Ei viktig oppgave for landbrukstjenestene er å stille beredskap når bonden blir syk eller det oppstår andre kriser. Gjennom jordbruksoppkjøret er det bevilget midler til ei landbruksvikarordning gjennom Norske Landbrukstjenester (NLT). Den skal sikre alle bønder i landet hjelp ved akutt sykdom og kriser. Gjennom ordningen er det bevilget midler til 240 årsverk. Det utgjør ca. 40 prosent av det totale behovet for beredskap pr i dag. Slik bruksstrukturen er i landet er en avhengig av flere ansatte enn dette for å oppnå tilstrekkelig beredskap. En forutsetning for dette til er at etterspørselen etter annen type avløsning er høy.

Kilde: NLT

Tilbakemeldinger fra NLT viser at det blir brukt mindre midler til tradisjonell ferie- og fritidsavløsning enn tidligere. Det fører til færre sysselsatte i velferdsordningene og NLT er bekymra for at det går ut over beredskapen. Denne faktoren kommer i tillegg til de utfordringene NLT peker på med en generell underfinansiering av velferdsordningene.

Arbeidsgruppa ser den problemstillinga NLT peker på og sammenhengen mellom avløsning ved sykdom og for ferie/fritid. Tilgangen til mange nok avløsere, med rett kompetanse, i alle deler av landet er avgjørende for at ordningens skal bli brukt. Dette blir et argument tillegg for styrke økonomien i ordningen og for å gjøre tilpassinger i regelverket som gjør den mer attraktiv å bruke for flere. Vi ser samtidig at noen regelendringer f. eks som å åpne for mer familieavløsning kan trekke i motsatt retning, og redusere etterspørselen etter «profesjonelle» avløsere. Det blir derfor viktig å oppnå balanse mellom de ulike behovene om en skal endre reglene

3.5. Synspunkt fra kommunene

Kommunenes landbruketater er førstelinjetjenesten i offentlig forvaltning ut mot jordbruket og i denne sammenheng overfor brukerne av velferdsordningene. Arbeidsgruppa så det derfor som nyttig å hente inn synspunkt og kommentarer fra disse etatene på hvordan ordningen fungerer og hva som kan oppfattes som flaskehals og hindringer for å bruke den. Det er derfor sendt ut en spørreundersøkelse til personlige mottakere pr e-post på noen utvalgte kommunale landbrukskontor.

Kommunene er ikke tilfeldig valgt ut, de er 18 stykker over hele landet, og en stor del av dem er kommuner som er tradisjonelt oppfatta som kommuner med et stort innslag av landbruksnæring og husdyrhold. 13 kommuner har besvart undersøkelsen. Svarene er ikke representative metodisk sett, men er interessante som uttrykk for erfaringer en har gjort seg om bruken av ordningen ved de kommunale fagetatene for landbruk

Innledningsvis blir det spurt om respondentene har inntrykk av at mange som er i posisjon til å søke tilskuddet lar være. Her pekes det på at ordningen er mindre kjent blant planteprodusenter enn blant husdyrholdere. Landbrukskontor og avløserlag bistår brukere som skal skrive søknad.

I kommentarene videre er det gjennomgående at fratrekk av for inntekter utenom er viktig årsak til at folk som kunne bruke ordningen lar være. Nesten alle respondentene svaret også i den retning, når de bes velge mellom alternativene *fratrekk/samordning* eller *lavt nivå på dagsats* som viktigste årsak til at bonden ikke synes det er bryet verdt å søke

Det er også spurt om hvorvidt muligheten å bruke tilskuddet til å lønne ektefelle/partner som avløser ville medført at flere ville brukt det. Svarene på dette gir ingen pekepinn på om så ville være tilfellet

De frie kommentarene til slutt i undersøkelsen gir inntrykk av at ordningen og tilskuddet sees på som viktige for brukerne, trass i det som oppleves som feil og mangler ved dem. Komplisert regelverk og samordningsreglene trekkes også her fram som utfordrende sider ved bruken av ordningen.

3.5. Har bonden særskilte behov for velferdsordninger sammenlignet med øvrige sjølstendige næringsdrivende?

Bønder/de som driver gård, gjør det i all hovedsak som sjølstendig næringsdrivende, og virksomheten er tradisjonelt organisert som enkeltforetak (ENK). Samtidig ser vi tendenser til det tas i bruk andre og flere eierformer for hele eller deler av drifta, som aksjeselskap. At det åpnes for dette ser en også i forskjellige deler av regelverket som berører landbruket. Innovasjon Norge for eksempel, skal likestille ulike eierformer ved prioritering mellom søknader.

Men det er fremdeles *drifta* på gården på som kan organiseres på forskjellige måter. Landbrukseiendommen kan bare helt unntaksvis eies av andre enn personer. I 2015 var det 185

000 landbrukseiendommer i Norge, av disse hadde 96 prosent personlig eier. Kilde <https://www.bondelaget.no/eiendomspolitik/>

De som driver gårdsbruka, er ansvarlige for sin egen inntekt og økonomi. Jordbruket er likevel gjenstand for mange reguleringer som setter rammer for produksjonen og dermed for inntjeningsmulighetene. Kvoter, konsesjonsgrenser, utforminga av de økonomiske og juridiske virkemidlene, miljøstandarder mm. brukes for å oppnå et sett av mål som Stortinget har satt for jordbruket.

Jordbruket har innflytelse over utforminga av mange av reguleringene, samt den økonomiske ramma og fordelinga av den, gjennom jordbruksforhandlingene og systemet knytta til de forhandlingene. Men siden produksjonen, produksjonsomfanget og inntektsdannelsen er så regulert som den er, har det vært et behov for å etablere velferdsordninger i tillegg.

Opprinnelsen til jordbrukets velferdsordninger kan sies å være behovet for å sikre bondens og bondefamiliens velferd og motvirke inntektsfall i situasjoner der en mister arbeidsevne. Tilfellet i dag er at ordningene i like stor grad, eller kanskje mer, kan og bør begrunnes med næringas karakter som en biologisk produksjon, og da særlig det ansvaret en har for å røkte husdyra og sikre velferden for dem. I takt med dette er samfunnets oppmerksomhet mot husdyrholdet et helt annet og mye større nå enn bare for få år siden.

Utviklinga av den faglige kunnskapen om dyras behov og hvordan en kan tilrettelegge for å ivareta dem best mulig, har i tillegg ført til at den ressursinnsatsen bonden legger inn i dyreholdet stadig øker. Dermed blir konsekvensene hvis noe skulle skje med bondens evne og mulighet til å ivareta husdyra sine, stadig større.

I tillegg kommer den sesong- og væravhengigheten næringa står i. Mange av arbeidsoperasjonene må utføres til bestemte tider gjennom året. Klimaendringene indikerer dessuten at «vinduet» for å få utført bestemte oppgaver blir smalere. Kun korte utsettelse kan ha store konsekvenser for produksjon og økonomi. Et annet aspekt er forholdet til varemottakerne, spesielt i grøntsektoren, der det av mange forventes og kreves leveranser «just in time».

Matproduksjon er en langsiktig prosess. Det er nær umulig å stenge fjøset eller slutte å drive jorda i et tidsrom, for så å ta det opp igjen seinere. Svært mange arbeidsoppgaver på en gård må gjøres til rett tid, og den som er syk eller får barn, må leie inn folk. Innleid arbeidskraft er nødvendig for god dyrevelferd når bonden ikke kan ta jobben sjøl. Alt dette understreker behovet for velferdsordninger som er bygd ut og tilpassa landbrukets og bondens spesielle behov, sammenlignet med næringer som mer uavhengige av biologiske prosesser og av årstidene

Tilbakemeldinger som arbeidsgruppa har fått, tyder på at mange bønder som blir syke eller får barn, opplever å få det ekstra tøft økonomisk i perioden de ikke kan arbeide som normalt på gården. Det er flere faktorer som virker inn og gjør at mange opplever at privatøkonomien får en alvorlig knekk når de sjøl ikke kan jobbe.

Arbeidsgruppas oppfatning er at de som ser ut til å rammes hardest økonomisk, er bønder med lav eller ingen inntekt fra gården. Det er arbeid utenom gården som sikrer inntektsnivået til familien. En del av denne gruppa er bønder som nylig har investert i gårdsbruket. For dem blir annen inntekt nødvendig for å dekke kapitalkostnadene. Det kan samtidig være de samme som har tatt over gård i det siste, og har mye gjeld av den grunn. Disse ser seg gjerne nødt til å jobbe utenom gården for å ha til tilstrekkelig livsopphold. De har ikke høy næringsinntekt på det aktuelle tidspunktet, men har som andre bønder bruk for å leie inn avløser som kan stelle dyra og drive gården når situasjoner oppstår. Det at avløsertilskuddet avkortes mot lønn/sykepenger går derfor ut over deres egen og familiens økonomiske velferd.

Det er flere unge bønder som sier at de vegrer seg for å få flere barn. De greier seg ikke økonomisk når de må leie inn arbeidskraft, og da er de avhengige av gratis hjelp fra nettverket rundt. Mange har kårfolk, ektefelle eller annen familie som stiller opp gratis, men det føles tungt å være avhengig av andre uten å kunne gi noe tilbake. De som ikke har dette nettverket, sliter enda mer.

I dag er det størst andel mannlige bønder. Når fedrene skal ut i foreldrepermisjon, er det nødvendig for dem å gradere permisjonen sin. Dersom de tar ut 100% permisjon i 15 uker (fedrekvoten) betyr det at de ikke kan gjøre noe som helst på gården eller på kontoret. Det er det verken realistisk eller for de fleste ønskelig å få til. Sjøl om man har avløser, trenger bonden å betale regninger, følge opp avløseren, kanskje være til stede ved en fødsel om natta eller brøyte snø for melkebil. Derfor er det vanlig at man tar ut gradert permisjon. Men for å få til det, må mor også gradere sin permisjon. Hun må da delvis tilbake til sitt arbeid tidligere, enn om hun ikke hadde delt permisjonen med far.

Mye tyder derfor på at de som opplever dagens avløserordning og -tilskudd som mest utilstrekkelig, er nyetablerte bønder og bønder som nylig har investert og opparbeidet seg gjeld. De jobber mye, gjerne med arbeid utenom gårdsdrifta. Det er disse menneskene som er framtida i norsk landbruk, og det er etter arbeidsgruppas oppfatning helt nødvendig å få velferdsordningene til å treffe dem bedre enn det de gjør i dag.

4. Utviklinga av og oversikt over landbrukets velferdsordninger

4.1. Historikk

Tilskuddsordningen til avløsning ved sykdom og fødsel mv. ser ut til å ha blitt laget over en lest som tok utgangspunkt i at en familie bodde på gården og levde av gårdsdrifta.

Da ordningen ble til var det vanlig at én person, som regel far, skaffet inntektene og «forsørget» familien. Mor var ofte hjemmeværende og bidro med ulønnet arbeidsinnsats i hjemmet og i jordbruksdriften, ettersom det var vanlig og forventet at alle familiemedlemmene bidro i dette arbeidet. Vilkåret om at den avløste måtte ha hatt næringsinntekt fra jordbruksdriften som ble innført etter hvert, var, så vidt vi kjenner til, motivert av et ønske om at også bondekonene skulle få pensjonspoeng

På slutten av 70-tallet og begynnelsen av 80-tallet ble det bare gitt tilskudd til refusjon av ekstra utgifter til avløsning utført av hjelp som ble leid inn spesielt pga. sykdom eller død, og etter hvert svangerskap/fødsel. Tilskudd ble gitt for de dagene man faktisk hadde mottatt slik hjelp. Det var altså et krav at avløsningen ble utført av andre enn egne ansatte eller innehavers ektefelle/samboer. Det var også et krav at arbeidsforholdene på bruket gjorde det nødvendig å leie inn slik ekstra hjelp hvis jordbrukeren var syk. For samdrifter gjaldt det en 3 dagers «karantene» før det kunne gis tilskudd.

Fra slutten av 80-tallet ble det mulig å gi tilskudd til avløsning utført av kårfolk, barn eller andre familiemedlemmer som bodde på gården, men kun for inntil 2 uker ved sykdom eller dødsfall. Utover dette måtte disse ha tatt seg fri fra lønnet arbeid eller skolegang for å arbeide på bruket for at man skulle kunne få tilskudd til slik avløsning. For avløsning i forbindelse med svangerskap eller fødsel kunne det gis tilskudd til avløsning for inntil 22 uker uten at det var krav om fritak fra jobb eller skole.

På 70- og 80-tallet ble det kun gitt tilskudd til avløsning av husdyr- og drivhusprodusenter, og produksjonen måtte minst innebære en arbeidsbelastning på 0,25 (senere 0,2) årsverk. For å kvalifisere for den høyeste dagsatsen måtte produksjonen kreve en arbeidsinnsats på 1,2 årsverk eller mer. Tilskuddsordningen var ment for avløsning av brukeren og ektefellen (etter hvert også samboer). Det kunne eventuelt gis tilskudd for avløsning av andre familiemedlemmer etter særlig vurdering i departementet. Vedkommende sine oppgaver måtte uansett være av avgjørende betydning for å holde husdyrproduksjonen i gang.

Som hovedregel skulle det ikke gis tilskudd for personer med arbeidsforhold utenfor bruket. Landbruksksselskapet/-kontoret kunne imidlertid, etter en konkret vurdering, åpne for tilskudd til avløsning av bønder som hadde deltidsarbeid utenom. Dagsatsen skulle i så fall graderes i tråd med arbeidsinnsatsen i husdyrproduksjonen.

Det ser ut til at annen næringsvirksomhet ikke skulle ha betydning for retten til tilskuddet på 70-tallet, men at annen næringsvirksomhet etter hvert diskvalifiserte for tilskudd på samme måte som lønnsarbeid. I 1981 kom det inn en bestemmelse om at det kunne gis tilskudd til avløsning ved hjemmeværende ektefelles sykdom sjøl om brukeren hadde annet arbeid/næring utenom gårdsdriften.

Dagsatsen ble også gradert dersom jordbrukeren mottok attførings- eller uføretrygd. Hvis uføregraden var 75 % eller høyere ble det ikke gitt tilskudd. Søknadsfristen var én uke etter at avløsningen tok til og så ble det gitt tilsagn om tilskudd framover i tid. Hvis det var sannsynlig at jordbrukeren ikke ville bli frisk kunne det bare gis tilskudd i en rimelig overgangsperiode slik at overdragelse av virksomheten kunne ordnes på en hensiktsmessig måte. Hvis det var usikkert om jordbrukeren ville bli frisk, kunne det bare gis tilsagn om tilskudd for maksimalt 3 måneder av gangen og ikke lenger enn ett kalenderår etter første sykmeldingsdag pga. den samme sykdommen. Grensen på ett kalenderår fra første sykmeldingsdag gjaldt også der det var sannsynlig at jordbrukeren ville bli frisk, men i slike saker kunne det gis tilsagn om tilskudd for 6 måneder av gangen.

Det ble *ikke* gjort fradrag for næringsinntekt ved beregningen av tilskuddet, men det *ble* gjort fradrag for sykelønn som var opptjent via næringsvirksomhet og for eventuell tilleggstrygd. Det ble ikke gjort fradrag for lønn, uføre- eller attføringstrygd og heller ikke for sykepengene opptjent via ansettelsesforhold. Som nevnt over ble i stedet dagsatsen gradert hvis jordbrukeren hadde lønnsarbeid eller varig trygd.

Kilde: Rapport nr. 18/2019 15.03.2019 (L-dir)

4.2. Dagens ordninger

Følgende defineres som jordbrukets velferdsordninger:

4.2.1. *Tilskudd til avløsning*

Formålet med tilskudd til avløsning er å legge til rette for at foretak med husdyr skal kunne ta ferie og få ordnet fritid og hjelp til avlastning, gjennom å bidra til finansiering av leid arbeidskraft.

Tre grunnkriterier må være oppfylt for at et foretak skal være berettiget avløsertilskudd:

- Foretaket må ha disponert dyr på en av telledatoene, ha slakta eller solgt dyr i søknadsåret, eller ha levert rugeegg til rugeri i søknadsåret.
- Foretaket må ha hatt faktiske utgifter til avløsning i søknadsåret.
- Avløsertjenesten må være knyttet til foretakets husdyrdrift.

Kriteriene gjelder uavhengig av om avløsertjenesten er kjøpt fra avløserlag, fra et annet foretak, eller om avløseren er ansatt i foretaket.

For å få utbetalt avløsertilskudd må foretaket ha et tilskuddsgrunnlag som kan utløse en utbetaling på minimum 5 000 kroner. Foretaket kan maksimalt få utbetalt 87 800 kroner.

4.2.2. *Tilskudd til landbruksvikarordningen*

Tilskuddet skal bidra til å sikre at foretak med husdyr- og planteproduksjon får tilgang på kvalifisert hjelp til avløsning ved sykdom og i krisesituasjoner.

Tabell 9.4 Tilskudd til landbruksvikarordningen, mill. kroner

Ordning	2022
Tilskudd til landbruksvikarordningen	68,2

Kilde: Teknisk jordbruksavtale 2021-2022

Tilskudd per årsverk landbruksvikarvirksomhet i avløserlaga er 283 900 kroner.

4.2.3. Tilskudd til tidligpensjon

Tidligpensjon i jordbruket skal bidra til å lette generasjonsoverganger i jordbruket for de som har hatt hoveddelen av sine inntekter fra jordbruk/gartneri og skogbruk.

Satsene per år er 105 200 kroner for enbrukerpensjon og 168 320 kroner for tobrukerpensjon.

4.2.4. Tilskudd til sykepengeordningen

Den kollektive innbetalingen over jordbruksavtalen til sykepengeordningen, dekker Navs kostnader ved økning av sykepengene fra 80 til 100 pst. av sykepengegrunnlaget ved sykdom utover 16 dager.

4.2.5. Tilskudd til avløsning ved sykdom og fødsel mv.

Tilskuddet skal medvirke/bidra til å dekke kostnader til avløsning ved:

- jordbrukerens egen eller barns sykdom,
- svangerskap,
- fødsel, adopsjon eller omsorgsovertakelse
- jordbrukerens dødsfall.

Formålet med ordningen er ikke å bedre økonomien i jordbruksforetak generelt, men å fungere som et sikkerhetsnett når jordbrukeren av bestemte årsaker helt eller delvis er ute av stand til å utføre det arbeidet han eller hun vanligvis vil ha gjort for å holde driften i foretaket i gang.

Tilskuddet gis i etterkant av gjennomført avløsning og det kan ikke overstige de dokumenterte utgiftene foretaket har hatt til avløser i søknadsperioden. Som avløsning regnes arbeid utført av egen ansatt, landbruksvikar eller annen avløser ansatt i avløserlag eller annet firma og sjølstendig næringsdrivende avløsere. Arbeidet må bestå i oppgaver som har med jordbruks- eller gartneridriften å gjøre og som jordbrukere flest kan utføre sjøl. Utgifter til spesialiserte tjenester gir ikke grunnlag for tilskuddsutbetaling.

- Hvem omfattes?

Med «jordbruker» menes person som arbeider aktivt i driften av foretaket og som har næringsinntekt fra foretakets jordbruks- eller gartnerivirksomhet. Det kan altså både være den som noen vil tenke på som «sjølve» jordbrukeren og andre, for eksempel ektefellen.

Husdyr- og drivhusprodusenter kan bruke tilskuddsordningen gjennom hele året. Plante- og honningprodusenter kan få tilskudd i onnetida, definert til 5,5 måneder av året

Det gis tilskudd til jordbruksforetak for avløsning av bønder i ulike livssituasjoner der det tilsies at de har behov for avløsning. Hvor mye avløsning et foretak har behov for vil variere med typen og størrelsen på produksjonen, hvilken årstid avløsningen finner sted på, samt i hvilken grad jordbrukeren er forhindret fra å utføre sine arbeidsoppgaver. Dette gjenspeiles i beregningsreglene.

Dagens regelverk favoriserer heltidsbønder og bønder som driver annen næringsvirksomhet framfor bønder som har ansettelsesforhold og dermed lønnsinntekt ved siden av jordbruksvirksomheten.

Å sikre dyrevelferden er ikke omtalt i ordlyden i regelverket for tilskuddsordningen, trolig som en følge av at ordningen gjelder både for husdyr-, veksthus- og planteprodusenter, like fullt er det er flest husdyrprodusenter som mottar tilskuddet. Det vil helt klart ha stor innvirkning på dyrevelferden hvis bonden ikke har råd til å leie hjelp når han eller hun blir syk, får barn mv.

- Hvem kan avløse?

Det gis ikke tilskudd til avløsning utført av ektefelle, samboer eller noen som har næringsinntekt fra foretaket. Avløseren kan ikke være yngre enn 15 år. Spesifisere at egne barn over 15 år kan

avløse. For øvrig stilles det ikke krav til avløseren. Vedkommende kan være egen ansatt, landbruksvikar eller annen avløser ansatt i avløserlaget, sjølstendig næringsdrivende eller ansatt i et firma som tilbyr avløsning.

- Kun et tilskudd per foretak i samme periode

Det er i utgangspunktet slik at foretaket kun får et tilskudd per foretak for samme periode sjøl om det er flere personer i samme foretak som har behov for avløsertilskudd for samme perioden.

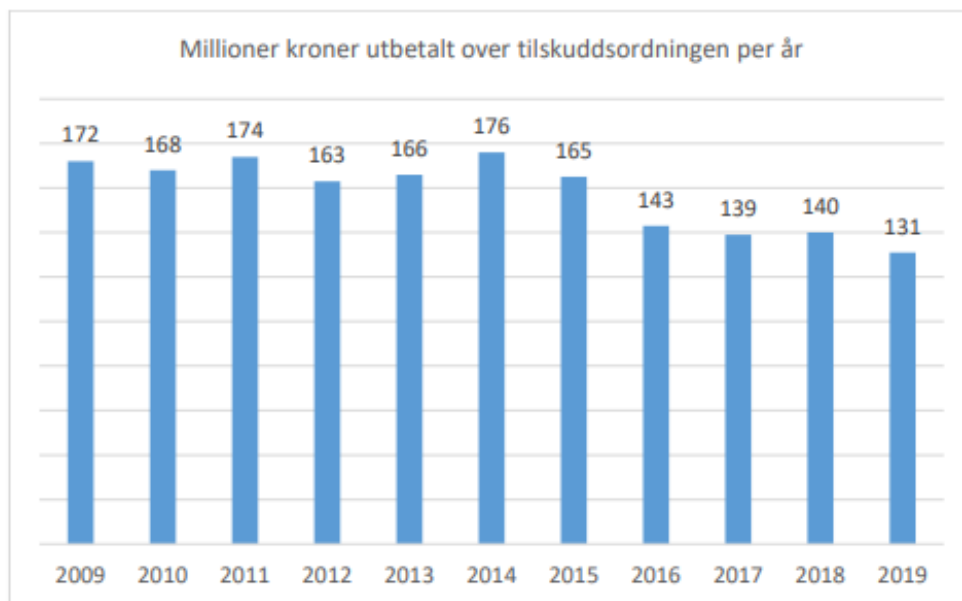
Det framgår av forskriftens § 5 (4) at en forutsetning for at far kan få avløsertilskudd 2 uker i forbindelse med fødsel er at foretaket ikke mottar avløsertilskudd for mor i samme periode. I praksis vil det ikke være mulig for far å benytte seg av avløser i forbindelse med fødsel om samboer/ektefelle også jobber i foretaket.

Når det gjelder avløsning ved sykdom m.m. framgår det av jordbruksavtalen 9.2: «Det kan bare gis ett tilskudd per virksomhet for samme periode, med mindre statsforvalteren eller Landbruksdirektoratet finner at det foreligger særlige forhold». Etter jordbruksavtalen foreligger det her en dispensasjonsadgang. Uvisst om denne dispensasjonsadgangen blir benyttet i praksis.

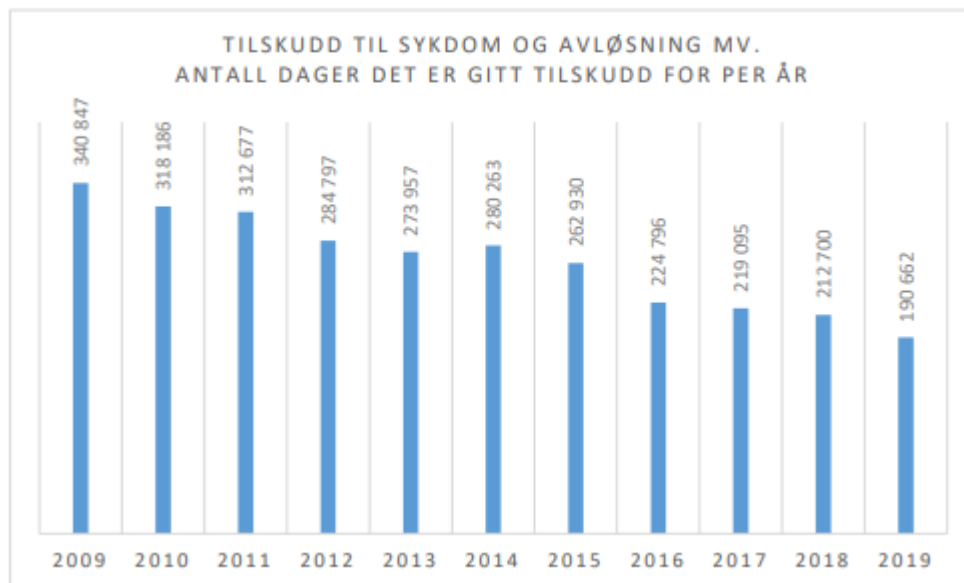
- Økonomien i ordningen, utvikling

Figur 1 og figur 2 viser at både antall kroner som kommer til utbetaling og antall dager det blir gitt tilskudd for per år har sunket siden 2009. De totale tilskuddsutbetalingene har gått litt opp og ned fra ett år til det neste, men trenden er et stadig nedadgående behov. Antallet dager det ble gitt tilskudd for har sunket hvert år, bortsett fra i 2014 som hadde en liten økning fra året før.

Figur 1 - tilskudd utbetalt per år i millioner kroner

Figur 2 - antall dager det er utbetalt tilskudd for per år

Også antall mottakere som fikk tilskudd utbetalt i løpet av året har gått ned hvert år. Tallene i figuren under inkluderer både jordbruksforetak og etterlatte som fikk tilskudd til avløsning i forbindelse med jordbrukerens dødsfall.

Figur 3 – antall mottakere av tilskuddet per år

Kalenderår	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Antall	3 799	3 577	3 431	3 100	2 950	?3	2 332

Vi har ikke antall unike mottakere i 2018, men Landbruksdirektoratet har ingen opplysninger som tyder på at dette året skiller seg ut på noe vis, så derfor antar en at det var ca. 2 650 mottakere av tilskuddet i 2018.

Kilde: Rapport nr. 11/2020 6.3.2020 (L-dir)

- Endringer i regelverket fra og med 2021

Tilskudd for flere dager på grunn av at jordbrukeren har omsorg for kronisk syke barn
Det maksimale antallet dager det kan gis tilskudd til avløsning av jordbrukere fordi de har omsorg for barn med kronisk eller langvarig sykdom eller nedsatt funksjonsevne, heves fra 20 til totalt 30 dager per år.

For avløsning av jordbrukere som er alene om omsorgen, økes det maksimale antallet dager det kan gis tilskudd for på grunn av dette, fra 40 til 60 dager per år.

Dette betyr at for jordbrukere som har omsorg for kronisk eller langvarig syke barn eller barn med nedsatt funksjonsevne, kan det gis tilskudd for hhv. 10 eller 20 dager mer per kalenderår enn for de som kun har «vanlig syke» barn.

5. Samordning mot andre inntekter

5.1 Innledning – to regelverk ved sykdom, svangerskap og fødsel

Bonden som blir syk, venter barn, eller skal ut i foreldrepermisjon vil kunne ha rett på ytelser både fra NAV og etter reglene om avløsertilskudd. Regelsettene har nær sammenheng siden de gjelder for samme type livssituasjoner og tidsrom. Det er som hovedregel en forutsetning for å ha

rett på avløsertilskudd at man har rett på ytelser fra NAV (unntak der man ikke oppfyller inntektskravene etter folketrygdloven). Får man gradert ytelse fra NAV, eks. graderte sykepenger, skal det skje en tilvarende gradering av avløsertilskuddet. Videre vil ytelsene man mottar fra NAV ved sykdom, svangerskap og fødsel komme til fratrekk i avløsertilskuddet.

5.2 Overordnet om NAV-reglene ved sykdom, svangerskap og fødsel

Aktuelle ytelser fra NAV ved sykdom, svangerskap og fødsel er sykepenger (evt. arbeidsavklaringspenger og uføretrygd ved langvarig sykdom), svangerskapspenger og foreldrepenger. Reglene følger av folketrygdloven. Det er ulike regler for opparbeidelse av trygderettigheter for arbeidstakere og næringsdrivende. I det videre fokuseres det på bonden som er sjølstendig næringsdrivende.

Dekningsgrad – kollektiv forsikring i NAV for «jordbrukere».

Både arbeidstakere og sjølstendig næringsdrivende får dekket svangerskapspenger og foreldrepenger med 100 % av inntektsgrunnlaget sitt opptil 6 G fra 1. dag.

Når det gjelder sykepenger får arbeidstakere sykepenger fra 1. sykefraværsdag med 100 % av inntektsgrunnlaget opptil 6 G. Sjølstendig næringsdrivende får dekket sykepenger fra 17. sykefraværsdag med 80 % av inntektsgrunnlaget opptil 6 G (dag 1 til 16 kalles «venteperioden»).

Gjennom jordbruksavtalen er det framforhandlet bedre sykepengerrettigheter for bønder enn andre sjølstendig næringsdrivende. Bonden får via en kollektiv forsikring i NAV dekket 100 % av inntektsgrunnlaget fra 17. sykefraværsdag. Dette er ikke en forsikring man aktivt må tegne, men som man faller inn under dersom vilkårene for ordningen er oppfylt. Vilkårene er at man må ha en minimum næringsinntekt på kr. 8000 fra jord- eller skogbruk, og at denne inntekten utgjør minst 20 % av bondens samlede inntekt. Har man for høy «annen inntekt» faller man utenfor ordningen. Er man imidlertid f.eks. næringsdrivende bonde (40 % av inntekten) og næringsdrivende snekker (60 % av inntekten), vil den kollektive forsikringen også omfatte snekkervirksomheten.

De bøndene som er omfattet av den kollektive forsikringen for «jordbrukere» har også mulighet til å tegne en tilleggsforsikring gjennom NAV som gir 100 % sykepengedekning fra 1. dag med 100 %. Andre næringsdrivende har en tilsvarende mulighet, men ikke til like gunstig premie som «jordbrukere». De bønder som har rett til avløsertilskudd bør ikke tegne tilleggsforsikring, da sykepenger (inkl. tilleggsforsikringen) kommer til fratrekk i avløsertilskuddet, se neste avsnitt.

Det framgår av jordbruksavtalen pkt. 9.2 at sykepenger man mottar i stønadsperioden kommer til fratrekk i avløsertilskuddet. Jo høyere sykepenger man får, dess mindre blir det igjen av avløsertilskuddet. Sånn sett kommer disse særlige framforhandlede sykepengerrettighetene for «jordbrukere» ikke bøndene som har rett på avløsertilskudd til gode (som regel husdyrprodusenter). Disse rettighetene er kun et gode for de bønder som ikke har rett på avløsertilskudd, eks. en kornbonde utenfor onnetida som også har annen tilleggsvirksomhet. Reglene treffer en annen målgruppe bønder enn de som mottar avløsertilskudd.

Tak 6 G

Det er et øvre tak på 6 G for hva man får dekket av inntektstapet sitt ved sykdom, fødsel og foreldrepermisjon. Grunnbeløpet justeres årlig, og 6 G utgjør pr. 1.05.2021 kr. 638 394. Dagpengesatsen bør vurderes opp mot grunnbeløpet. Siden dagpengesatsen nå har stått stille noen år, har det øvre taket for hva man har rett på fra NAV oversteget dagsatsen. Dvs. at får man maks foreldrepenger fra NAV er det ingen hensikt i å søke avløsertilskudd, siden hele avløsertilskuddet er spist opp av foreldrepengene fra NAV. Avløsertilskuddet fungerer som et sikkerhetsnett for de bønder med lave trygderettigheter, og vil ikke komme en bonde med gode trygderettigheter til gode.

Beregning av inntektsgrunnlaget

NAV beregner et inntektsgrunnlag som ligger til grunn for hva man får utbetalt i sykepenger, svangerskapspenger og foreldrepenger.

Inntektsgrunnlaget til arbeidstakere er lønnen for de siste 3 månedene som er innberettet via A-meldingen. Inntektsgrunnlaget til sjølstendig næringsdrivende er pensjonsgivende inntekt (netto næringsinntekt) for de 3 siste inntektsårene det foreligger skatteoppgjør for. Har det skjedd varige endringer i arbeidssituasjonen eller virksomheten i denne 3-års perioden, skal NAV fastsette inntektsgrunnlaget ved *skjønn*.

For nyoppstartede bønder vil det typisk være aktuelt å fastsette inntektsgrunnlaget ved *skjønn*, siden det har skjedd en endring i virksomheten/arbeidssituasjonen i 3 års perioden. Det vil ofte for nyoppstartede bønder være vanskelig å dokumentere inntekten, siden man gjerne har store kostnader og liten inntjening i oppstarten. Ofte får disse bøndene fastsatt et lavt inntektsgrunnlag, og dermed dårlige trygderettigheter ved sykdom og fødsel. Erfaringsmessig er mange i en slik alder når de overtar en gård, at det også er aktuelt å stifte familie, og dermed oppstår behovet for svangerskapspenge og foreldrepenger. Siden denne gruppen bønder gjerne får lave trygdeytelser, er avløsertilskuddet et veldig viktig sikkerhetsnett for denne gruppen særlig ved svangerskap og fødsel.

Deltidsbonden

En stor andel bønder har i tillegg til inntekt fra jord- og skogbruk *annen* inntekt. Dette vil for mange være helt nødvendig økonomisk sett, da inntektsgrunnlaget på gården er for lavt. I så tilfelle vil trygderettighetene være basert på både næringsinntekt på gården og lønnsinntekt/annen næringsinntekt. Deltidsbonden som også er lønnstaker, vil få sykepenge fra arbeidsforholdet fra 1. dag, og vil dermed få fratrukk i avløsertilskuddet fra 1. dag, i motsetning til deltidsbonden som kun er næringsdrivende og ikke vil få utbetalt sykepenge i venteperioden (dag 1 til 17).

Det skilles ikke mellom trygderettigheter opparbeidet i jordbruksforetaket og trygderettigheter opparbeidet i annen næringsvirksomhet/lønn når det gjelder fratrukket i avløsertilskuddet. Lønn/annen næringsinntekt vil være med på å bygge opp gode trygderettigheter, som igjen vil medføre at man sitter igjen med mindre avløsertilskudd.

Graderte ytelser

Ved sykemelding/svangerskapspermisjon skal det alltid vurderes om den sykemeldte/gravide har en rest arbeids- eller inntektsevne. F.eks. vil man kanskje ved en ryggskade kunne utføre noen arbeidsoppgaver på gården, og få en 60 % sykemelding. Ved graderte sykepenge får man tilsvarende gradering av avløsertilskuddet.

For deltidsbonden vil det kunne være aktuelt med en annen sykemeldingsgradering i jordbruksforetaket (fysisk yrke), enn arbeidsforholdet utenfor gården. F.eks. kan det tenkes at bonden er 100 % sykemeldt fra gården, men kun 50 % sykemeldt fra kontorjobben. Da vil NAV fastsette graderte sykepenge ut fra restarbeids- og inntektsevnen.

Foreldrepenger og svangerskapspenge kan også tas ut gradert. Man kan ved foreldrepenger velge mellom 100 % eller 80 % dekningsgrad. Velger man en 80 % dekningsgrad blir avløsertilskuddet også gradert med 80 %.

Tap av pensjonsgivende inntekt (netto næringsinntekt)

Sykepenge er ment å kompensere inntektstapet man har ved sykdom, og det er et vilkår for rett til sykepenge at man taper inntekt i sykepengeperioden. Tap av inntekt vil kunne skje enten ved at man ikke får solgt varer/tjenester i sykemeldingsperioden og dermed taper inntekt (eks. ikke får utført snømåkeoppdrag) eller ved at man har økte kostnader f.eks. til innleid hjelp. Det typiske for bonden er at inntektene i stor grad kommer som før, men at man har økte kostnader til avløser, og dermed taper inntekt.

I søknad til NAV om sykepenge skal man angi forventet inntekt i sykemeldingsperioden, og man vil få graderte sykepenge om man forventes å fortsatt ha restinntektsevne, sjøl om man er 100 % sykemeldt. Stiller mor, far eller ektefelle opp med gratis dugnadshjelp under sykemeldingsperioden, vil bonden kanskje ikke tape inntekt under sykemeldingsperioden, og vil

da ikke ha rett på sykepenger/reduerte sykepenger. Det er derfor viktig at bonden betaler avløser, sjøl om det er nær familie, ellers vil man få reduserte ytelser fra NAV.

Benytter man ektefelle som «avløser» har man i henhold til skattereglene mulighet til å fordele overskuddet i virksomheten med ektefellen ut fra ektefellens arbeidsinnsats. Man betaler ikke lønn til ektefelle, men man taper inntekt ved å fordele overskudd på ektefelle. NAV aksepterer dette så fremt det er reelt. Når det gjelder reglene om avløsertilskudd aksepterer derimot ikke at man benytter ektefelle som avløser.

5.3 Reglene om avløsertilskudd

En bonde som er sykemeldt, venter barn eller skal ut i foreldrepermisjon kan også ha rett på avløsertilskudd, se nærmere hvem som er omfattet av reglene i kapittel 4. En forutsetning for å ha rett til avløsertilskudd er at man har dokumenterte kostnader til avløser i stønadsperioden, og man vil aldri få avløsertilskudd som overstiger de dokumenterte kostnadene. Avløsertilskudd er derfor en slags refusjonsordning.

Dagsats

Det skal beregnes en dagsats, som setter et øvre tak på hva man kan få dekket av dokumenterte kostnader. Det er fastsatt 5 nivåer for maksimal dagsats, avhengig av produksjon og størrelsen på produksjon. Hvilket nivå man er på, og størrelsen på maksimal dagsats framgår av tabell 9.2 og 9.3 i jordbruksavtalen. De fleste som søker om avløsertilskudd faller inn under den maksimale dagsatsen (kr. 1670 i 2022).

Gradert dagsats

Det følger av jordbruksavtalen pkt. 9.2: «Ved gradert sykmelding fra arbeidet i foretaket, gradert uføretrygd, graderte svangerskapspenger og gradert uttak av foreldrepenger reduseres dagsatsen forholdsmessig i samsvar med graderingen. Dette gjelder både foretakets dagsats i samsvar med tabell 9,3 og maksimal dagsats for ordningen».

Får man graderte trygdeytelser fra NAV, skal det skje en tilsvarende gradering (reduksjon) av dagsatsen. F.eks. bonden mottar sykepenger med 60 % gradering. Den maksimale dagsatsen kr. 1670 skal multipliseres med 0,6= kr. 1 002. Siden bonden kun er 60 % sykemeldt vil han/hun formodentlig kunne utføre 40 % av arbeidet i jordbruksforetaket sjøl, og bare ha behov for avløser 60 % av tiden. En slik gradering er derfor naturlig og rimelig.

I noen tilfeller er man imidlertid 100 % sykemeldt/i foreldrepermisjon fra jordbruksforetaket, og har behov for avløser i full stilling, men likevel mottar man graderte ytelser fra NAV. Bakgrunnen for graderingen kan da være at man er deltidsbonde og kun er helt sykemeldt/full foreldrepermisjon fra foretaket, men er delvis i annet arbeid. Er det snakk om en deltidsbonde som mottar graderte ytelser fra NAV som følge av arbeidsforhold utenfor gården, blir gradering av dagsatsen mer urimelig siden behovet for avløser ikke er redusert.

Eks 1: bonden tar 100 % foreldrepermisjon fra jordbruksforetaket, men ingen permisjon fra jobben i denne perioden. NAV regner ut han får foreldrepenger med 40 % i denne perioden. Maksimal dagsats skal reduseres med 40 % (kr. 1670 x 0,4= kr. 668).

Eks 2: bonden er 80 % sykemeldt fra foretaket, men kun 20 % sykemeldt fra jobben sin. Nav regner seg fram til at hun får sykepenger med 40 % gradering. Dagsatsen blir gradert med 40 % (kr. 1670 x 0,4= kr. 668), sjøl om hun er 80 % sykemeldt fra foretaket.

Ønsker man å fjerne samordning med lønn/annen næringsinntekt, bør gradering av dagsats ikke referere seg til NAV sin gradering av trygdeytelsene, men heller til sykemeldingsgrad i foretaket eller hvor mye permisjon man tar fra foretaket.

Samordning med andre ytelser

Mottar man i stønadsperioden inntekter, følger det av pkt. 9.2 i jordbruksavtalen, at visse typer inntekter kommer til fratrukk (samordnes). Følgende inntekt kommer til fratrukk:

«a. får, eller kan få, i stønader fra NAV ved sykdom, uførhet (skade), svangerskap, fødsel og foreldrepermisjon,
b. får i lønn og dagpenger
c. får i alderspensjon, uføretrygd, gjenlevendeytelse, offentlig og privat tjenstepensjon samt avtalefestet pensjon, og d. får i honorar for verv og godtgjøring for tapt arbeidsfortjeneste».

Ved graderte ytelser fra NAV framgår det i Landbruksdirektoratet sine kommentarer til regelverket at inntektene skal komme til fratrekk i den graderte maksimale dagsatsen.

Stønader fra NAV

For å ha rett til avløsertilskudd må man som hovedregel ha rett på ytelser fra NAV. Ytelser man har rett på fra NAV ved sykdom, svangerskap og fødsel kommer til fratrekk. Man kan ikke unngå å søke ytelser fra NAV for å slippe fratrekk i dagsatsen.

De første 16 dagene får man som næringsdrivende ikke sykepenger (venteperioden), og man får disse dagene heller ingen fratrekk for sykepenger i avløsertilskuddet. Er man deltidsbonde, som er sykemeldt fra arbeidsforhold utenfor gården vil man få sykepenger fra 1. dag, og dermed fratrekk i avløsertilskuddet også de første 16 dagene. Når det gjelder foreldrepenger og svangerskapspenge er det ingen venteperiode, og man får derfor fratrekk i avløsertilskuddet fra 1. dag.

Trygdeytelsene kommer til fratrekk uavhengig av om de er opptjent på bakgrunn av næringsinntekt fra jordbruksforetaket eller på bakgrunn av lønn/annen næringsinntekt. Lønn/annen næringsinntekt vil ha bidratt til høyere utbetaling fra NAV, og dermed være med å redusere avløsertilskuddet.

Ønsker man å fjerne samordningen med lønn/annen næringsinntekt, bør man også fjerne fratrekk for trygdeytelser som stammer fra lønnsinntekt/annen næringsinntekt. Et slikt skille har man f.eks. innenfor skatteretten når det gjelder jordbruksfradraget – her er det kun sykepenger/foreldrepenger/svangerskapspenge opptjent i jordbruksforetaket som inngår i jordbruksfradraget. Et slikt skille er derfor praktisk mulig.

Lønn (dagpenger)

Lønn kommer også til fratrekk, jfr. jordbruksavtalen 9.2 bokstav b. Det samme gjelder dagpenger.

Siden lønnen kommer til fratrekk i avløsertilskuddet blir man som regel sittende igjen med lite/ingenting av avløsertilskuddet om man har lønn i stønadsperioden. Dette opplever mange som urimelig, siden lønnen da går med til å dekke avløser. Mange er helt avhengig av lønnen ved siden av inntekten fra jordbruksforetaket for å få «hjulene til å gå rundt» økonomisk.

Mottar man lønn i stønadsperioden vil man som regel ha graderte ytelser fra NAV, siden det ikke er mulig med 100 % foreldrepenger eller 100% sykepenger, samtidig som man mottar lønn. I så fall vil bonden i stønadsperioden motta både gradert ytelse fra NAV og lønn. Den graderte ytelsen fra NAV medfører også gradering av dagsatsen. Skal man være konsekvent i det å fjerne samordningen med lønn, bør man også fjerne gradering av dagsats som følge av at man er i delvis arbeid utenfor gården.

Næringsinntekt

Næringsinntekt kommer ikke til fratrekk i avløsertilskuddet. Når det gjelder næringsinntekt fra jordbruksforetaket er det naturlig, siden avløsertilskuddet skal bidra til å opprettholde driften.

Næringsinntekt som stammer fra annen næringsvirksomhet enn jordbruksforetaket kommer heller ikke til fratrekk i avløsertilskuddet (ingen samordning). Det gjøres altså ikke noe skille på næringsinntekt opptjent i jordbruksforetaket og annen næringsinntekt. Det er en logisk brist i regelverket at lønn kommer til fratrekk, men ikke annen næringsinntekt. En deltidsbonde som har næringsinntekt ved siden av jordbruksforetaket, kommer bedre ut en deltidsbonde som har lønn ved siden av.

Det er ingen direkte samordning med annen næringsinntekt, siden næringsinntekt ikke kommer til fratrukk. Men indirekte skjer det en samordning også med annen næringsinntekt siden man ikke vil motta fulle ytelser fra NAV om man har næringsinntekt i sykemeldingsperioden eller foreldrepengeperioden. Er man f.eks. kun i 100 % foreldrepermisjon fra jordbruksforetaket, og ikke fra den andre næringsvirksomheten, vil bonden få graderte foreldrepenger. Dermed får bonden gradert dagsats, sjøl om han/hun er i 100 % foreldrepermisjon fra foretaket, og har behov for avløser til å dekke hele stillingen hans/hun i jordbruksforetaket. Ønsker man konsekvent å fjerne samordningen med annen inntekt bør graderingen være basert på sykemeldingsprosent/hvor mye permisjon man tar fra jordbruksforetaket, og ikke hvor mye trygdeytelsene samlet er gradert.

5.4 «Samordningsrunddans» med NAV?

Landbruksdirektoratet skriver i rapport 18/2019 at det vil være problematisk å fjerne samordning med lønn, siden man da vil kunne få en «samordningsrunddans med NAV». Kort fortalt at utbetalingen av avløsertilskudd, vil medføre reduksjon i ytelsene fra NAV, og at man dermed bare flytter kostnaden fra NAV over til jordbruksavtalen.

Det medfører riktighet, som Landbruksdirektoratet omtaler, at sykepenger skal avkortes (graderes) ved inntekt i sykemeldingsperioden. Avløsertilskuddet er pensjonsgivende inntekt, og skal i prinsippet innebære en reduksjon i sykepengene. Sånn sett kan man tenke seg en runddans med NAV: Man får avløsertilskudd, og dermed reduksjon i sykepengene, man vil da ha rett på mer avløsertilskudd, som vil føre til ytterligere reduksjon i sykepengene osv.

Sjøl om man teoretisk sett kan man tenke seg at avløsertilskuddet må medføre reduksjon i sykepengene, har vi ikke opplevd at dette har blitt praktisert. RJS har utstrakt korrespondanse med bønder i sykepengesaker, og har aldri hørt om at NAV i etterkant har krevd tilbakebetaling av sykepenger som følge av at bonden har fått avløsertilskudd.

Denne teoretiske «samordningsrunddansen» gjør seg like mye gjeldende for heltidsbonden som får avløsertilskudd, som for deltidsbonden. For deltidsbonden med annen næringsvirksomhet er det ingen samordning, og heller ikke her har dette med «samordningsrunddans» vært noen praktisk problemstilling. Dette er ikke en eksklusiv problemstilling for bonden med lønnsinntekt, og dermed ikke noe argument for å fjerne samordning med lønn.

6. Forslag til tiltak

6.1. Muligheter og begrunnelse for å forbedre velferdsordningene

Vi har tidligere i rapporten vist at ønsket om å forbedre velferdsordningene er uttrykt gjennom organisasjonen Norges Bondelag over lang tid. Men innenfor begrensede økonomisk rammer har det vært vanskelig å prioritere dem i konkurransen med direkte inntektsgivende tiltak. Endringer i regelverket har vært utredet, jf. rapportene fra Landbruksdirektoratet som bl.a. er brukt som kilder her, men de har i stor grad konkludert med å videreføre eksisterende regelverk. Unntaket er utvidelsene av perioden bonden kan få tilskudd til avløsning ved sykt barn.

Men som omtalt i kapittel 1, er velferdsordningene nå løfta fram som egne punkt i Hurdalsplattformen, både generelt for næringsdrivende og for jordbruket særskilt:

- *Utrede og forbedre sosiale ordninger for sjølstendig næringsdrivende.*
- *Vidareutvikle velferdsordningane for jordbruket og leggje fram ein eigen plan om dette.*

Dette gir et politisk momentum det er viktig at Norges Bondelag utnytter, og at organisasjonen tar initiativ i saken. En bør ha en offensiv strategi på velferdsområdet, med ambisjoner om å få til endringer allerede ved jordbruksforhandlingene nå i 2022. Arbeidsgruppas oppfordring er derfor å bruke denne anledningen til å møte regjeringas uttalte ambisjoner om å videreutvikle

velferdsordningene for jordbruket med konkrete og grunngitte endringsforslag, i tillegg til kravet om økte satser.

Arbeidsgruppa legger vekt på følgende:

Uavhengig av alder er det viktig å synliggjøre bønder som har inntekt både fra gården og utenfor gården. Men yngre bønder / nye bønder er oftere mer avhengig av inntekt utenfor gården enn de som har drevet i mange år.

Å være «deltidsbonde» kan framstå som et valg bonden kan ta eller la være å ta. Men som beskrevet tidligere i denne rapporten, er det for mange bønder helt nødvendig med inntekt utenfor gården for å oppnå nødvendig inntekt og levestandard. Det kan være slik fordi ressursgrunnlaget på gården ikke er tilstrekkelig for å oppnå noe mer enn ei deltidsinntekt, men også fordi eksterne inntekter er nødvendig for å finansiere investeringer til oppgradering av driftsapparatet eller til bruksutbygging.

70 % av bøndene har inntekt utenfor gården. Det viser hvor utbredt denne brukertypen er i landbruket, og dermed hvor også hvor sentral den er, både i landbruket, men også ved å representere næringa ut mot det øvrige samfunnet.

Det er dessuten grunn til å frykte at jo mindre attraktivt det blir å kombinere gårdsdrift og annet inntektsgivende arbeid, desto flere vil velge bort gårdsdrifta. Det vil være alvorlig, ikke bare for den enkelte bonden, men også for hvordan vi forvalter naturressursene våre og for samfunnsutviklinga. Dette mener arbeidsgruppa er et viktig argument for å gjøre noe nå med velferdsordningene, slik at disse blir bedre og mer tilpassa denne brukergruppa. Dette må komme i tillegg til arbeidet Bondelaget gjør for å bedre det generelle inntektsnivået i næringa

6.2. Forslag til endringer i regelverket

6.2.1. *Revidere formålet*

Arbeidsgruppa mener tida er kommet for å se kritisk på formålet med ordningen vi har for avløsertilskudd ved sykdom, fødsel mv

Historisk har formålet vært å opprettholde en viss velferd for bonden/bondefamilien, og motvirke et inntektsfall i situasjoner der bonden har redusert arbeidsevne eller mister den helt. Historisk har tilskuddsordningen tatt utgangspunkt i heltidsbonden og bruker han/henne som mal når tilskuddet skal utmåles. Arbeidsgruppa mener imidlertid det er bedre tilpassa de faktiske forhold i landbruket i dag om en innretter ordningen med avløsertilskuddet for sykdom, fødsel mv. over jordbruksavtalen, til å være kostnadsdekning for avløsning mer uavhengig av andre inntektskilder som bonden måtte ha, utenom jordbruksdrifta.

Slik gruppa oppfatter det, er det særlig to argument som har vært brukt som begrunnelse for dagens samordningsregler.

Det ene har vært at bonden med eksterne inntekter har midler å bruke på kjøp av avløsningstjenester som heltidsbonden ikke har tilgang til.

Det andre har vært «samordningsrunddansen» omtalt i kapittel 5.4.

Slik arbeidsgruppa ser det, er det grunnlag for å hevde at disse argumentene ikke lenger er like gyldige som de har vært sett på til nå.

Det er arbeidsgruppas oppfatning at bønder som har inntekter i tillegg til jordbruksinntekta nå er ei svært uensarta gruppe, ikke minst økonomisk. De økonomiske ulikhetene mellom dem kan derfor være vel så store som ulikheten mellom dem og gruppa av bønder som har all inntekt fra jordbruket. Skillet heltids- vs. deltidsbonde i økonomisk forstand er derfor ikke lenger godt egna som grunnlag for å gjøre forskjell i utmåling av avløsertilskudd.

Vi har i rapporten pekt på at inntekter utenfor jordbruket blir brukt blant annet for å komme igjennom en investeringsfase på gårdsbruket og/eller for å finansiere en bruksoverdragelse. Da bidrar de eksterne inntektene til å bygge opp rundt jordbruksdrifta, og kan medvirke til at driftsomfanget og produksjonen på bruket er større enn det ellers ville ha vært. Arbeidsgruppa mener det er galt at disse gruppene av bønder skal «straffes» ved at de får et redusert avløsertilskudd ved sykdom mv., sammenlignet med bønder som har all inntekt fra jordbruket. Realiteten for mange er at inntektene utenom trengs for å sikre bondens og familiens livsopphold og/eller som bidrag til å dekke kapitalkostnadene i jordbruksdrifta. Når det gjelder å dekke utgiftene til avløser ved sykdom er det derfor ikke gitt at bonden med inntekter utenom er bedre stilt enn henne/han med jordbruket som den eneste inntektskilden.

Når det gjelder «samordningsrunddansen» viser vi til omtalen i nevnte avsnitt 5.4: At det ser ut til å være en teoretisk problemstilling som så langt ikke har hatt praktiske konsekvenser der den kunne ha hatt det, innenfor dagens regelverk. Om runddansen blir et problem vil den dessuten være det både for deltids- og heltidsbonden.

Vi har tidligere i rapporten pekt på den stadige sterkere vekta som legges på dyrevelferd, både i landbruket på grunn av økt faglig kunnskap om dyras behov og i samfunnet generelt. Hensynet til dyrevelferden er derfor blitt et sterkere argument nå enn før for å ha en god avløserordning som favner alle husdyrbrukere, mer uavhengig av hvordan inntektene deres er sammensatt

Behovet for å utføre arbeidsoperasjoner i jordbruket innenfor bestemte, og i noen sammenhenger mer avgrensa tidsrom, bør også tillegges mer vekt nå enn tidligere.

Arbeidsgruppa mener derfor at ordningens formål bør justeres til å handle om å dekke kostnadene for avløsning ved bortfall/reduksjon av inntekt fra jordbruksdrifta. Det bør videre tas inn at hensynet til dyrevelferden er et svært viktig argument for å ha ordningen, samt det å få gjort nødvendige og tidskritiske arbeidsoperasjoner i drifta til rett tid.

6.2.2. Fjerne samordning med lønn/honorar

Arbeidsgruppa foreslår disse endringene i samordningsreglene:

- **Fjerne fratrekke for lønn, det vil si likebehandling av lønn med annen næringsinntekt.**
- **Fjerne fratrekke for sykepenger, foreldrepenger m.m. opptjent fra lønn eller annen næringsinntekt. Bare beholde fratrekke for den delen av trygdeytelsene som stammer fra jordbruksforetaket.**
- **Fjerne fratrekke for honorar for verv.**
- **Graderingen av dagsatsen bør ikke relateres til hvor mye trygdeytelsene er gradert, men til sykemeldingsprosent/hvor mye foreldrepermisjon man tar ut fra jordbruksforetaket.**

De økonomiske konsekvensene av å endre samordningsreglene slik vi forslår vil være usikre og avhengige av flere forutsetninger som det er vanskelig å anslå korrekt. Arbeidsgruppa har ikke gjort egne beregninger, men velger å vise til anslag som er gjort av Landbruksdirektoratet i deres rapport nr. 18/2019. Tallene en bruker der er fra 2018.

- **Kostnader lønn**

Når det gjelder økte tilskuddsutbetaling som følge av å fjerne fratrekke for lønn, har Landbruksdirektoratet beregnet økninger i utbetalinger separat for tre ulike grupper:

1. De foretakene som mottar tilskuddet med dagens regelverk, og hvor mye mer de ville fått utbetalt uten fratrekke.
2. De jordbrukerne som i dag lar være å søke tilskuddet, sjøl om lønna ikke overstiger dagsatsen, fordi de vil få så lite igjen for den innsatsen som kreves for å fremme en søknad at de ikke tar seg bryet med dette.

3. De som har et lønnsnivå som overstiger dagsatsen for tilskuddet, og som dermed ikke genererer tilskuddsutbetalinger i dag.

I rapporten til Landbruksdirektoratet anslås det en økning i tilskuddsutbetalingene til avløsning av jordbrukere som faktisk er inne i tilskuddsordningen i dag på mellom 9 og 22 millioner kroner.

En potensiell økning i utbetalingene til de som ikke er inne i ordningen i dag anslås til 24 millioner kroner.

Økningen i utbetalingene for tilskudd til avløsning av andre årsaker enn jordbrukerens sykdom anslås til 7 millioner kroner.

Til sammen tilsier dette at den potensielle økningen i tilskuddsutbetalingene som følge av å fjerne fradraget for lønnsinntekt kan bli på mellom 40 og 53 millioner kroner (pr. 2018).

- Kostnader lønn og sykepenger

I den samme rapporten fra Landbruksdirektoratet er det også gjort et anslag på hva de samla tilskuddsutbetalingene vil kunne øke med hvis en fjerner fradraget for sykepenger i tillegg til fradraget for lønnsinntekt. Her pekes det på at den samla utbetalinga av sykepenger til jordbruket var 140 mill. kroner i 2018, dvs. tilsvarende utbetalingene av tilskudd til avløsning ved sykdom, fødsel mv. samme året.

Med henvisning til den før omtalte «samordningsrunddansen» er rapportens konklusjon derfor at tilskuddsutbetalingene vil kunne øke med over 190 mill. kroner dersom en fjerner både fradraget for lønnsinntekt og fradraget for sykepenger. Siden utgiftene, ifølge rapporten, bare flyttes fra NAV sitt budsjett og over på jordbruksavtalens ramme, innebærer økningen i tilskuddsutbetalingene heller ikke en tilsvarende økning i jordbrukernes økonomi.

Arbeidsgruppa viser i denne saken til våre kommentarer avslutningsvis i kapittel 5. Det er få, om ingen, indikasjoner på at en slik «runddans» representerer en praktisk problemstilling. Vi er ikke kjent med at NAV i etterkant har krevd tilbakebetaling av sykepenger som følge av at bonden har fått avløsertilskudd. Arbeidsgruppa vil derimot påpeke at når det gjelder fratreksreglene bør en arbeide for å få mest mulig lik praksis for alle typer lønn og inntekter som bonden har i tillegg til jordbruksinntekta. Det oppleves som vilkårlig at det i dag gjøres forskjell på lønn/honorar og annen næringsinntekt.

6.2.3. Ny regel om tilskudd til avløsning av jordbrukere som har alvorlig og langvarig syke barn

Ordningen med tilskudd til avløsning av jordbrukere med sykt barn for inntil 365 dager er evaluert av Landbruksdirektoratet i deres rapport nr. 15/2020. Evalueringen skjedde etter oppdrag fra partene ved jordbruksoppgjøret i 2019. I rapporten blei det foreslått tre endringer/tillegg til det eksisterende regelverket. Ett av endringsforslaga er som nevnt gjennomført i seinere jordbruksoppgjør:

Det maksimale antallet dager det kan gis tilskudd til avløsning av jordbrukere fordi de har omsorg for barn med kronisk eller langvarig sykdom eller nedsatt funksjonsevne, heves fra 20 til totalt 30 dager per år. For avløsning av jordbrukere som er alene om omsorgen, økes det maksimale antallet dager det kan gis tilskudd for på grunn av dette, fra 40 til 60 dager per år

I Landbruksdirektoratets rapport foreslo en også en ny regel om tilskudd til avløsning av jordbrukere som har eller kunne ha fått pleie- eller opplæringspenger pga. sykt barn.

Forslaget går ut på å utforme regelen likt som for tilskudd ved jordbrukerens egen sykdom, det vil si - at det kan gis tilskudd til avløsning for inntil 365 dager de tre siste åra, og - at en tilskuddsfri pause på 26 uker gjør at tellingen av dager starter på nytt fra dag én uavhengig hvor mange dager det er gitt tilskudd til avløsning av jordbrukeren for på dette grunnlaget tidligere.

Alternativt kan antallet dager det kan gis tilskudd for settes lavere og/eller den tilskuddsfrie pausen gjøres lengre, men rapporten peker på det er enklest hvis regelen blir lik som ved jordbrukerens egen sykdom.

Arbeidsgruppa ber om at ny regel om tilskudd til avløsning av jordbrukere som har eller kunne ha fått pleie- eller opplæringspenger pga. sykt barn, implementeres i tråd med anbefalinga i Landbruksdirektoratets rapport nr. 15/2020.

6.2.4. Fjerne kravet om legebesøk/behandling for å få tilskudd ved barns sykdom

I den samme rapporten som omtalt ovenfor, er det også anbefalt å fjerne kravet i dagens regel om at jordbrukeren har måttet være med barnet til lege/behandling hver dag det kan gis tilskudd for ved barns «vanlige» sykdom. Men en skal fortsatt kreve dokumentasjon for at barnet har vært sykt.

Dagens regel om tilskudd til avløsning ved barns sykdom stiller krav om at jordbrukeren har vært med barnet til lege eller behandling den aktuelle dagen for at det skal kunne gis tilskudd. Dette avskjærer mulighetene til å søke om tilskudd for dager jordbrukeren absolutt kan ha hatt behov for avløsning, men hvor det ikke har vært hensiktsmessig eller mulig å dra til lege.

Arbeidsgruppa støtter rapporten i at det ikke er noen tungtveiende grunn til at det skal være mye strengere vilkår for å få tilskudd til avløsning pga. barns sykdom enn det er for å få omsorgspenger fra NAV pga. barns sykdom.

Det bør derfor være unødvendig å stille krav om legebesøk hver dag det gis tilskudd for etter den ordinære regelen om tilskudd til avløsning pga. sykt barn. Men det kan fortsatt kreves en form for dokumentasjon av barnets sykdom i søknadsperioden for å legitimere utbetalingen av tilskuddet.

6.2.5. Flere avløsertilskudd i samme foretak for samme periode

Som nevnt i kap. 4 kan et jordbruksforetak kun motta et avløsertilskudd for samme periode.

I tilfellet der begge ektefellene jobber i foretaket skulle bli sykmeldt kan i utgangspunktet foretaket kun få dekket avløser for én av dem. Statsforvalteren og Landbruksdirektoratet har her mulighet til å gi dispensasjon, men arbeidsgruppa mener regelverket bør forenkles slik at regelen åpner for to avløsertilskudd uten at det trengs dispensasjon, i tilfeller med «dobbel» og samtidig sykemelding.

Arbeidsgruppa foreslår at det i jordbruksavtalens kapittel 9.2 åpnes for at det gis to avløsertilskudd til foretaket i de tilfeller der begge ektefeller jobber i foretaket og er sykmeldt på samme tid.

Etter forskriftens § 5 kan ikke far få avløsertilskudd to uker i forbindelse med fødsel om mor mottar avløsertilskudd fra foretaket i samme periode. Der mor og far jobber i samme foretak er det derfor ikke aktuelt med avløsertilskudd for far disse to ukene, da mor nødvendigvis også har fødselspermisjon de to ukene etter fødsel.

Gruppa foreslår at far skal kunne få avløsertilskudd to uker i forbindelse med fødsel, sjøl om mor mottar avløsertilskudd i samme periode. Også i dette tilfellet bør praksis med to tilskudd framgå som en generell regel, og ikke som en dispensasjonsadgang. Det er upraktisk å måtte søke om dispensasjon for en så kort periode, samtidig som det er mindre forutsigbart for søker. Dette krever en endring av forskriftens § 5.

6.2.6. *Gi tilskudd til avløsning også når ektefelle / samboer, eller person med næringsinntekt fra foretaket er avløser.*

Mulighet for å kunne bruke slike personer som avløsere, vil være et tiltak for å sikre flest mulig foretak tilgang på kompetent avløser. Spesialiseringa øker i norsk landbruk, noe som fører til at det blir mer utfordrende å skaffe avløsere som har relevant og god nok kompetanse. I endel tilfelle kan derfor personer som har nær tilknytning til drifta fra før være dem som har best forutsetninger, og faktisk mulighet, for å tre inn i drifta og videreføre den tilstrekkelig normalt i bondens fravær.

Samtidig ser vi at kontrollbehovet kan bli større ved å tillate familieavløsning, og i noen tilfeller kan risikoen øke for at kostnader ved avløsninga ikke dokumenteres på riktig måte.

Partnere/ektefeller som er inne i drifta ordinært og som går inn som avløser i tillegg, kan også få for mye arbeidstid, sjøl om dette primært vil være en risiko ved ferie/fritids-avløsning og ikke når vi snakker om sykdomsavløsning.

Det er videre en risiko for at mer familieavløsning kan svekke det etablerte avløsertilbudet og dermed landbruksvikarordningen, også. Det er påpekt av Norske Landbrukstenester.

Hensynet i til å finne praktiske løsninger der det er vanskelig å få eksterne til å avløse, og behovet for å få på plass akutt hjelp, mener vi likevel tilsier å foreta noen tilpasninger i dagens regelverk. Her snakker vi om tilpasninger som gjør det mulig å bruke ektefelle/partner som avløser. Det samme gjelder for muligheten til å benytte seg av person med næringsinntekt fra samme foretak som bonden.

Åpnes det for å benytte ektefelle som avløser, vil det være en praktisk utfordringer knyttet til å dokumentere kostnadene til avløser, jfr. forskriftens § 3 (3). Lønnsutbetalingen (arbeidsgiveravgift m.m.) vil ordinært være dokumentasjon for avløsning om man benytter egne ansatte, evt. faktura fra avløserlag om man benytter avløser via avløserlaget. Det er ikke mulig å betale lønn til ektefelle, og dermed vil man ikke kunne benytte lønnsutbetaling som dokumentasjon. Etter skattelovens regler har man derimot mulighet til å fordele overskuddet fra virksomheten på ektefelle ut fra ektefellens arbeidsinnsats. Det bør i Rundskrivet til § 3 (3) sies noen om hvordan dokumentasjon av kostnad til avløser skal skje i de tilfeller man bruker ektefelle som avløser. Timelister vil være en praktisk måte å dokumentere kostnadene på.

Benytter man samboer som avløser kan man utbetale lønn, og derfor lett kunne dokumentere kostnadene til avløser.

Arbeidsgruppa foreslår at det blir tillatt å bruke avløsertilskudd til ektefelle/samboer eller person med næringsinntekt fra samme foretak.

Muligheten til avløsning fra slike nærstående i familien/drifta kan som et alternativ avgrenses til maks 21 dager med avløsning etter at sykdom har oppstått. I tilknytning til fødsel/barsel kan muligheten avgrenses til å gjelde for maks 21 dager før og maks 21 dager etter termin.

6.3. Øke dagsatsene

Maksimal dagsats er i dag 1.670 kroner. Den har vært den samme siden 2019. Tidligere var dagsatsen høyere enn grensa på 6 G, nå er det omvendt.

Jordbrukets forhandlingsutvalg krevde i fjor at satsen skulle øke med 150 kr/dag til 1 820 kr/dag. Dette ville gitt et økt bevilgningsbehov på 1,4 mill. kroner, slik en beregnet det da.

Norske Landbrukstenester (NLT) beregnet i 2021 kostnaden til avløsning til 2 035 kr/dag. Både dagens sats og siste forslag fra jordbruket side er lavere enn dette. Gitt de positive signalene regjeringa kommer med i sin politiske plattform og det faktiske behovet som må dekkes, bør det ligge godt til rette for å få en betydelig økning av dette sats-nivået allerede ved årets jordbruksforhandlinger.

Arbeidsgruppa mener at nivået på dagsatsen for tilskudd til avløsning ved sykdom og fødsel må heves til et nivå der den dekker de reelle kostnadene ved avløsning. NLT sine beregninger er en kilde til å anslå det kostnadsnivået, men det er viktig at Bondelaget og jordbruket som avtalepart i jordbruksforhandlingene tar et eget ansvar for å fastslå hvor satsnivået og dermed kravet bør ligge.

7. Informasjon til brukerne

Informasjonen om hvilke rettigheter og ordninger en har som bonde om en blir syk, venter barn, eller skal ut i foreldrepermisjon mv. ser ut til å være fragmentert og til dels vanskelig tilgjengelig for mange av brukerne. En indikasjon på behovet for mer og bedre tilgjengelig informasjon kan være at Bondelagets avdeling for regnskap og juridisk service (RJS) får mange og et økende antall henvendelser fra medlemmer som handler om velferdsordningene og trygderettighetene.

Noe av problemet når det gjelder informasjon om ordningene, kan ligge i det vi har pekt på ved gjennomgangen av dem tidligere i denne rapporten: Det at de som bruker dem må forholde seg til to regelverk: NAVs regler og regelsettet i jordbruksavtalen om avløsertilskudd.

Dette innebærer fort at bonden må henvende seg til flere etater for å få en samla oversikt over sine rettigheter, og en risiko for at samspillet mellom regelsettene ikke fanges godt nok opp av noen. Landbrukskontoret kjenner avløserordningen godt, men kan mangle kunnskap om NAVs ordninger og vice versa.

Samtidig indikerer spørreundersøkelsen vår til landbrukskontora at det flere steder er høy bevissthet om avløserordningen blant de ansatte der og et uttalt ønske om å hjelpe og veilede dem som spør om bistand til å forstå reglene og søke om tilskudd. Respondentene peker i tillegg på Norske Landbrukstenester som en viktig rådgiver og veileder i disse sakene.

Arbeidsgruppa slutter av dette at det er behov for å styrke informasjonen om ordningene ut mot brukerne, og gjennomgå hvordan det informasjonsarbeidet kan fordeles, men også samordnes bedre mellom dem som har eller bør ha informasjonsansvar.

Tiltak for å dekke informasjonsbehovet, bør etter arbeidsgruppas oppfatning, gjennomføres både i form av ei særskilt satsing innen kort tid og ved å etablere noen utvalgte varige organisatoriske tiltak.

En nøkkelfaktor ser ut til å være koplinga mot NAV/Arbeids- og velferdsdirektoratet, og behovet for å bygge mer kompetanse i etaten om hvordan deres regelverk slår ut i konkrete situasjoner hos bonden, og/eller når det brukes i lag med jordbruksavtalens ordninger.

7.1. Informasjons-webinar, sammen med Arbeids- og velferdsdirektoratet, Norske landbrukstenester m/fl.

- Arbeidsgruppa foreslår at det lages webinar-tilbud som opplyser om regelverket og bondens rettigheter ved sykdom, fødsel mv. Dette kan skje etter samme mal som det siste år er laga webinar med temaet bonden som arbeidsgiver.

Målgruppa for slike webinarer vil være dem som er potensielle brukere av ordningene, men gjerne oppdelt i tema. F eks med egne webinar retta mot dem som er aktuelle brukere av avløsning i forbindelse med svangerskap /fødsel.

I utviklinga av kursmanus bør Norges Bondelag etablere samarbeid med relevante partnere, både blant andre organisasjoner, men også innen offentlig forvaltning. Erfaringene viser at denne samarbeidsmodellen ser ut til å medføre at kunnskapen om bondens situasjon øker blant dem som er med på å lage webinarene, i tillegg til å gi tilhørerne et godt utbytte. Modellen kan dessuten legge til rette for en styrka kommunikasjon mellom aktørene på mer varig basis. Det blir derfor en viktig bieffekt av arbeidet med webinarene.

I vårt tilfelle er det nærliggende å be Arbeids- og velferdsdirektoratet med på webinarne, og utvikle manus i et samarbeid med dem. Erfaringene fra arbeidsgiver-webinarene der en trakk inn Arbeidstilsynet både i forberedelse og gjennomføring, er gode. Det er et mål å oppnå det samme overfor direktoratet om temaet blir velferdsordninger og -rettigheter.

Sammenlignet med Arbeidstilsynet er Arbeids- og velferdsdirektoratet/NAV en mye større og mer mangfoldig organisasjon med et mye breiere formål. Det kan derfor være utfordrende å finne de mest relevante kontaktpunkta hos dem for landbrukets del, men arbeidsgruppa mener det er viktig å forsøke å finne dem, likevel.

I tillegg til direktoratet bør Norske landbrukstenester inviteres med på dette tiltaket.

7.2. Intern informasjon i Norges Bondelag

- Arbeidsgruppa foreslår å styrke svartjenesten hos Norges Bondelag på temaet velferdsordningene. Det kan skje ved å målrette ressurser i sekretariatet for en periode, inn mot å håndtere slike henvendelser om trygderettigheter. Det kan vurderes å etablere et fag-team som kan brukes til dette, eventuelt i et samarbeid med medlemssenteret. En bør starte med å fokusere på ordninger ved svangerskap/fødsel/barsel.
- Norges Bondelag bør oppdatere informasjon på egne nettsider om rettigheter ved sykdom fødsel mv., med lenker til offentlig informasjon. En kan som en del av dette vise med konkrete eksempler hvordan reglene slår ut for brukere i ulike situasjoner.

7.3. Andre tiltak

- Kunnskapsoppbygging og oppdatering om velferdsordningene bør jevnlig være tema for advokat-samlinger og regionvise skattekurs som Norges Bondelag arrangerer for sine samarbeidspartnere.
- Arbeidsgruppa er ikke kjent med at det, utover noen enkeltstående tilfeller, finnes god informasjon eller veiledning for gravide som arbeider med fjøsstell og med husdyr. Vi mener det er et udekket informasjonsbehov her som handler om å formidle kunnskap om hvordan tilrettelegge for et best mulig arbeidsmiljø for gravide som jobber med dyr i fjøs og driftsbygninger. Kompetansemiljø innen husdyrorganisasjonene og rådgivingstjenesten kan utfordres på å lage gode veiledere på området, der en også trekker på kunnskap fra fagmiljø på graviditet og mødrehelse.
- Få til et tettere samarbeid med NAV/Arbeids- og velferdsdirektoratet og Norges Bondelag når det gjelder å få ut informasjon om velferdsordningene til bonden. Vi bør få kunnskap om hvem vi kan kontakte i NAV-systemet for å få svar på generelle prinsipielle spørsmål. Innenfor skatteområdet tar f.eks. Bondelaget ofte kontakt med Skattedirektoratet for å få prinsipputtalelser. Tilsvarende ordning innenfor NAV-systemet hadde vært en fordel. Norges Bondelag har tidligere utarbeidet sykepenge- og foreldrepengeveileder. Disse veilederne ble kvalitetssikret av Arbeids- og Velferdsdirektoratet. Det er en fordel å kunne få videreutvikle våre veiledere i et samarbeid med Arbeids- og velferdsdirektoratet.

Litteratur/kilder

Investeringer, gjeld og inntekter fra lønn for husdyrbruk i driftsgranskingene 2016 – 2020. Notat til Norges Bondelag. NIBIO 08.02.2022

Spørsmål/kommentarer til bruken av tilskudd til å dekke avløsning ved sykdom, svangerskap, fødsel mv. Spørreundersøkelse til 18 kommuner v/landbruksetaten. Norges Bondelag - Questback 28.01.2022

Forskrift om tilskudd til avløsning ved sykdom med videre – kommentarer til regelverk – Landbruksdirektoratet 13.10.2021

Teknisk jordbruksavtale 2021–2022. Fastsatt av Landbruks- og matdepartementet 30. juni 2021

Konsekvensen av å avvikle samordning mellom tilskuddet til sykdom, fødsel mv. og jordbrukerens lønnsinntekt. Rapport nr. 18/2019 – Landbruksdirektoratet 15.03.2019

Dagsatser for tilskudd til avløsning ved sykdom, fødsel mv. Rapport nr. 11/2020 – Landbruksdirektoratet 06.03.2020

Evalueringsrapport av tilskudd til avløsning av jordbrukere med sykt barn for inntil 365 dager. Rapport nr. 15/2020 – Landbruksdirektoratet 02.03.2020

Utredning om tilknytningskravet i sykdomsavløserordningen – Landbruksdirektoratet 2017

Evalueringsrapport av tilskudds-ordningen for avløsning ved sykdom og fødsel mv. Vista analyse 2015

Utsyn over norsk landbruk. Tilstand og utviklingstrekk 2020. NIBIO

Driftsgranskingar i jord- og skogbruk 2020 NIBIO

Resultatkontroll for gjennomføring av landbrukspolitikken. Budsjettnemnda for jordbruket 2020

Referansebruksberegninger 2021. Budsjettnemnda for jordbruket

Totalkalkylen for jordbruket. Jordbrukets totalregnskap 2018 og 2019. Budsjett 2020. Budsjettnemnda for jordbruket

-Ein av berebjelkane innan velferdsordningane i landbruket. Kronikk av Frode Alfarnes, dagleg leiar i Norske landbrukstenester <https://www.landbrukstenester.no/kronikk/>

Policy og retningslinjer for landbruksvirkemidler 2021. Innovasjon Norge 16.03.2021

Hurdalsplattformen. Regjeringserklæring fra Ap og SP. Oktober 2021

www.bondelaget.no/eiendomspolitikk Norges Bondelag